

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

СТРАТЕЙЧУК КАРІНА ОЛЕГІВНА

Допускається до захисту:
в.о.завідувача кафедри
теорії та практики
перекладу

Запущляк І.М.
«___» _____ 20__р.

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ІРОНІЇ-ЕФЕКТУ В БРИТАНСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ
ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ ПРОСТОРАХ

Спеціальність 035 Філологія

Спеціалізація 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно)

Освітня програма Англійська мова і переклад

Магістерська робота

Науковий керівник:
д.філ.н., доц., проф., Гнатюк Л. Я.

.....

Оцінка: _____/_____/_____

(бали/за шкалою СКТ5/за національною шкалою)

Вінниця 2021

Стратейчук Каріна Олегівна. Лінгвокогнітивні та функційно-прагматичні особливості іронії-ефекту в британському та українському лінгвокультурних просторах. Спеціальність 035 Філологія. Спеціалізація 035.04 Германські мови та літератури (переклад включно). Освітня програма Мова і література (англійська). Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2021. – 100 с.

Магістерську роботу присвячено аналізу лінгвокогнітивних та функційно-прагматичних аспектів іронії-ефекту в британському та українському лінгвокультурних просторах на рівні семантики, тематики та стилістики. Матеріал дослідження стали англійські та українські прислів'я та приказки, обрані методом суцільної вибірки з одномовних словників англійської та української мови. Обсяг вибірки становить 421 одиниць (201 в англійській та 220 в українській мові). У роботі детально проаналізовано 158 одиниць. Здійснено аналіз поняття «іронія» у межах філософського підходу та з'ясовано семіотичні, лінгвокогнітивні та функційно-прагматичні теорії іронії. Стратегії створення та вживання іроніх відбивають національно-специфічні особливості британського та українського національного менталітету.

Здійснена спроба типологізації стратегій досягнення іронії-ефекту в англійськомовних та українськомовних текстах. Здійснено компаративний аналіз тематичної та стилістичної специфіки застосування іронії в британському та українському лінгвокультурних просторах. Аналіз досліджуваних одиниць показав різні вектори іронії-ефекту у британському та українському лінгвокультурному середовищах щодо тем *бідність, помилка, життя, смерть, багатство, невігластво*.

Ключові слова: іронія-ефект, семантична помилка, логічна помилка, функційно-прагматичні аспекти, прислів'я та приказки.

SUMMARY

Strateichuk K. O. Linguocognitive and functional-pragmatic features of irony-effect in British and Ukrainian linguocultural spaces. Specialty 035 Philology. Specialization 035.04 Germanic languages and literatures (translation included). Educational program Language and literature (English). Vasyl Stus Donetsk National University, 2021. – 100 p.

The Master's thesis is devoted to the analysis of linguocognitive and functional-pragmatic aspects of irony-effect in the British and Ukrainian linguistic and cultural spaces at the level of semantics, themes and stylistics. The material comprises English and Ukrainian proverbs and sayings, selected by the method of continuous sampling from monolingual English and Ukrainian dictionaries. The sample consists of 421 units (201 in English and 220 in Ukrainian) with 158 units analyzed in detail.

An analysis of the concept of "irony" within the philosophical approach and clarified semiotic, linguocognitive and functional-pragmatic theories of irony. Strategies for the use of irony-effect the national-specific features of the British and Ukrainian national mentality.

An attempt is made to typologize strategies to achieve irony-effect in English and Ukrainian texts on the basis of logical or semantic error, paradox, inconsistency. The thesis includes comparative analysis of the thematic and stylistic specifics of irony in the British and Ukrainian linguocultural spaces. The analysis showed different vectors of irony-effect in the British and Ukrainian linguistic and cultural environments on the themes of *poverty, error, life, death, wealth, ignorance*. The differences are due to the peculiarities of the national culture of the speakers of the studied languages.

Keywords: irony-effect, semantic error, logical error, functional-pragmatic aspects, proverbs and sayings.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІРОНІЇ-ЕФЕКТУ.....	11
1.1. Історія та філософія вивчення іронії	11
1.2. Іронія: лінгвістичний та літературознавчий підходи	18
1.3. Логіко-семантична парадигма вивчення іронії	27
1.4 Когнітивно-концептуальні особливості іронії-ефекту	37
1.5 Функційно-прагматичні особливості іронії-ефекту	40
Висновки до розділу 1.....	53
РОЗДІЛ 2 ІРОНІЯ-ЕФЕКТ У БРИТАНСЬКОМУ ЛІНГВОПРОСТОРІ.....	56
2.1. Іронія-ефект як елемент британської лінгвокультури	56
2.2. Теми та засоби творення іронії-ефекту у британських прислів'ях та приказках	65
Висновки до розділу 2.....	71
РОЗДІЛ 3 ІРОНІЯ-ЕФЕКТ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІНГВОПРОСТОРІ.....	72
3.1. Роль та особливості іронії-ефекту в українській лінгвокультурі.....	72
3.2. Теми та засоби творення іронії в українських приказках та прислів'ях.....	74
Висновки до розділу 3	80
РОЗДІЛ 4 ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІРОНІЇ В ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ	81
4.1 Буквальний та адекватний англо-український переклад іронії-ефекту в британських прислів'ях і приказках.....	81
Висновки до розділу 4.....	87
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	94

ВСТУП

Актуальність. Іронія як важлива характеристика мовної поведінки неодноразово ставала об'єктом досліджень зарубіжних і вітчизняних лінгвістів та перекладознавців. Іронія є складним і багатогранним феноменом мови, що прикрашає мову, робить її більш різнобарвною та емоційною, а тому письменники часто використовують її у художніх творах. Розпізнати іронію в канві художнього тексту іноді досить важко, оскільки для цього необхідно добре знати не лише мову, але й культуру, традиції і особливості людей, які говорять цією мовою. Це досить складно перекласти іронію на іншу мову так, щоб читач зміг вловити іронічний сенс і зрозуміти, що саме мав на увазі автор. Оскільки через іронію автор висловлює своє ставлення до дійсності, проявляючи власну світоглядну позицію, тому «вдала передача іронії-ефекту виступає найважливішим завданням художнього перекладу» [12].

Іронія є невід'ємною частиною англійськомовного мовного спілкування. У сучасних дослідженнях визнається важлива роль просодії в продукуванні, сприйнятті і декодуванні іронії в процесі мовної взаємодії. Однак до теперішнього часу не було представлено системного опису просодических маркерів, що дозволяють успішно декодувати сенс іронічно забарвлених висловлювань. Відтак, **актуальність** проведеного дослідження полягає у необхідності системного вивчення особливостей іронії-ефекту у художніх текстах англійськомовного та українськомовного походження у зіставному аспекті її лінгвокогнітивного та прагматично-функційного контексту. Крім того, дане дослідження є актуальним через значний інтерес сучасної лінгвістики до вивчення проблем вербального вираження іронії в усному мовному дискурсі, виявлення просодических засобів реалізації іронії з урахуванням національно-культурного специфіки мовного спілкування.

Складність і багатоаспектність феномена іронії зумовили те, що його вивчення стало предметом міждисциплінарних досліджень. Теоретичною базою цієї роботи послужили наукові розробки в області теорії іронії таких авторів, як: Д. Александров, О. Білецька, С. Гейко, Л. Гнатюк, А. Горностаєва, А. Загнітко, О. Калита, М. Кулинич, Р. Семків, М. Блох, Г. Грайс, Г. Кларк і Р. Герріг, С. Кумон-Накамура, Д. Спербер і Д. Вілсон та інші. Дані наукові розробки слугують теоретичною базою для вивчення та осмислення лінгвістичних особливостей іронії. Деякі вчені в галузі комунікативної лінгвістики, прагмалінгвітики, лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, серед яких Л. Гнатюк, А. Вежбицька, І. Голубовська, Д. Гордон, Г.-П. Грайс, Є. Ключев, Дж. Лакофф, Дж. Ліч, В. Манакін, О. Семенюк і ряд інших аналізують різноманітні аспекти застосування іронії в англійській та українськомовній художній літературі, у тому числі в зіставному вимірах, розглядаючи при цьому низку фундаментальних теоретичних проблем теорії мовної комунікації та когнітивної лінгвістики.

Однак варто визнати, що навіть за умов широкого висвітлення різних аспектів функціонування іронії у художньому тексті у лінгвістиці не приділено достатньої уваги саме лінгвокогнітивним та прагматично-функціональним особливостям іронії-ефекту в англійському та українськомовному лінгвопросторах. Тобто, на сьогоднішній день відсутнє системне дослідження, яке б розкривало внутрішні механізми іронії як цілісної системи і актуального феномена, що має специфічні характеристики. Саме на це націлена дана робота, в якій іронія розглядається не просто як стилістичний прийом, а як складне і багатогранне дискурсивне явище. Це і визначає актуальність даної магістерської роботи на тему: «Лінгвокогнітивні та функційно-прагматичні особливості іронії-ефекту в британському та українському лінгвокультурних просторах».

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз феномена іронії як лінгвістичної категорії у контексті її лінгвокогнітивних та функційно-прагматичних особливостей на прикладах британських і українських приказок та прислів'їв.

Об'єктом дослідження виступає іронія-ефект у британських та українських лінгвокультурних просторах.

Предметом даного дослідження є система лінгвокогнітивних та функційно-прагматичних особливостей іронії-ефекту в британських та українськомовних приказках та прислів'ях.

Визначені мета, об'єкт і предмет передбачають наступні **завдання**:

- 1) здійснити аналіз поняття «іронія» у рамках філософського підходу, дослідити семіотичні, лінгвокогнітивні та функційно-прагматичні теорії іронії;
- 2) встановити національно-специфічні особливості реалізації іронії в художній літературі в британської та української лінгвокультурах;
- 3) виявити способи передачі іронії-ефекту в англійськомовних та українськомовних текстах, здійснити компаративний аналіз специфіки застосування іронії в британському та українському лінгвокультурних просторах;
- 4) узагальнити результати дослідження, виокремити основні лінгвокогнітивні та прагматично-функціональні особливості іронії-ефекту в англійськомовних та українськомовних приказках і прислів'ях.

Мета та завдання, окреслені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання ряду **методів та прийомів** лінгвістичного аналізу. Зокрема, в роботі використано комплексний метод дослідження, що включає в себе теоретичний аналіз літератури з досліджуваним проблемом, дискурсивний і аудиторський аналіз, а також аналіз взаємодії просодических, лексико-граматичних і невербальних засобів з подальшою лінгвістичною інтерпретацією результатів.

Матеріалом дослідження послужили британські та українськомовні приказки та прислів'я. Методом суцільної вибірки були зібрані і проаналізовані 421 одиниць (201 – в англійській та 220 – в українській мові).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі представлено опис реалізації іронії в британському та українському фольклорі (приказки та прислів'я). Формальні маркери іронії розглядаються з урахуванням етнокультурного контексту. Показано, що частотне використання іронії є характерним і для британської, і для української лінгвокультури. Виявлено та описано прагматико-дискурсивні особливості прислів'я та приказок, що містять різні види іронії: іронію з позитивною конотацією і іронію з негативною конотацією.

Апробація результатів роботи була здійснена. Опубліковано статтю *«Лінгвокогнітивні і функційно-прагматичні особливості іронії-ефекти в британському й українському лінгвокультурних просторах»*.

Теоретична значущість здійсненого аналізу полягає в теоретичному обґрунтуванні лінгвокогнітивних та функційно-прагматичних особливостей іронії в британських та українських прислів'ях та приказках.

Практична значущість полягає в можливості використання висновків та окремих положень цього дослідження під час підготовки навчальних посібників, науково-методичної літератури, лекцій для студентів філологічних та лінгвістичних факультетів вишів. Частина матеріалу магістерської роботи може бути використана як основа для подальших наукових розвідок.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного, висновків, списку використаної літератури (73 наукових джерела українською, російською та англійською мовами). Загальний обсяг роботи складає 98 сторінок, основний текст дослідження викладено на 92 сторінках.

У *Вступі* обґрунтовано актуальність дослідження, висвітлено мету і завдання роботи, окреслено емпіричний матеріал, об'єкт, предмет та методи дослідження, описано структуру магістерської роботи, подано відомості щодо апробації результатів роботи.

У *першому розділі* «Теоретичні основи дослідження іронії-ефекту» здійснено критичний огляд результатів попередніх студій за темою, з'ясовано стан дослідження феномену іронії, висвітлено різні підходи до вивчення іронії як особливого прийому висловлення емоційного ставлення автора до предмету обговорення в процесі комунікації.

У *другому розділі* «Особливості іронії-ефекту в британському лінгвопросторі» проведений аналіз конкретних випадків іронічного вживання слів і словосполучень в британському лінгвопросторі. Зокрема, детально аналізуються різні підходи до використання іронії у британських прислів'ях та приказках.

У *третьому розділі* «Особливості іронії-ефекту в українському лінгвопросторі» проведений аналіз конкретних випадків іронічного вживання слів і словосполучень в українському лінгвопросторі. На основі проведеного аналізу проаналізовано отримані результати та зроблено висновки.

У *четвертому розділі* «Особливості перекладу іронії-ефекту» проаналізовано підходи до застосування буквального та адекватного способів англо-українського перекладу іронії-ефекту в британських прислів'ях і приказках. Здійснено аналіз переваг та недоліків цих способів перекладу.

У *висновках* підбито підсумки проведеного дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІРОНІЇ-ЕФЕКТУ

1.1 Історія і філософія іронії

Існує ряд універсалій, які є важливою складовою людського спілкування тв. властиві всім культурам світу. Іронія належить до цього ряду універсалій. Її охоче використовують в мові, її часто можна зустріти в художніх текстах, однак, незважаючи на свою поширеність, вона не отримала в науці повного однозначного і не суперечливого опису.

Енциклопедія «Українська мова» дає таке визначення поняття «іронія»: «Іронія (грец. εἰρωνεία, букв. – насмішка, глузування, прихований глум) – різновид антифразу, троп, де з метою прихованого глузування або для легкого добродушного жарту мовна одиниця з позитивно-стверджувальними (в широкому розумінні) значенням, конотацією або модальністю вживається з прямо протилежними характеристиками» [30, с. 214].

Етимологія слова іронія походить від грец. εἰρωνεία, що означає «питання», «питання, що ставить в глухий кут», «тонкий жарт». У європейські мови слово запозичено з лат. *ironia*.

Феномен іронії має довгу історію. Про іронію ще в Стародавній Греції міркували Аристотель, Демосфен, Платон, а в Стародавньому Римі – Цицерон і Квінтіліан. В античному розумінні іронія була категорією, пов'язаною з прийомами вираження ідеї через її заперечення, іронія вважалася засобом словесної облуди, адже і саме це слово походить від грецького «eironeia», що означає буквально «удавання». Промовці використовували її як потужний зображально-виразний засіб мови. Лише в XIX столітті в епоху романтизму іронія вперше набуває статус не риторичного прийому, а життєвою естетичної установки.

У постромантичний період оформилися два основних погляди на іронію: згідно з першим, «іронія визнавалась «божественною іронією», яка була свідченням гордої сили людської думки, а відповідно до другої - іронію вважали «душевним недугом», «злом» [14; 28]. З настанням ери постмодернізму іронія досягає нового повороту в розумінні. Вона проявляється як вираження меланхолії і втоми, деякі дослідники визначають її як пародійне переосмислення минулого. Сьогодні у свідомості більшості людей європейської культури дане поняття пов'язується із глузуванням, скепсисом, запереченням, критикою.

Не існує точного визначення іронії, так як це поняття не трактується однозначно: воно використовується в різних галузях гуманітарного знання (стилістиці і риториці, літературознавстві, лінгвістиці і філософії), в поняття «іронія» вкладаються різні смисли, з ним пов'язані різні інтерпретації.

Розглянемо деякі визначення іронії. Зокрема, В. Даль у тлумачному словнику визначає іронію як мову, «сенс якої або значення протилежно буквальному змісту слів; глузливу похвалу, схвалення, що виражає осуд» [57]. За тлумачним словником Д. Ушакова, іронія – «це риторична фігура, в якій слова вживаються в значенні, зворотному буквальному, з метою глузування» [65]. Тлумачний словник С. Ожегова визначає іронію як «тонку, приховану насмішку» [60].

Всі наведені вище визначення мають спільну рису: в них йдеться про іронію як про висловлення, зміст якого протилежний буквальному значенню слів. Завдяки вживання слів у протилежному значенні, висміюється певне явище, подія, людина. Тому можна зробити висновок, що іронія містить елемент осуду та критики під маскою схвалення або похвали. Чим більш очевидне протиріччя між висловлюванням та референтом, тим очевидніше стає іронія.

Як вже було зазначено, іронія є предметом вивчення різних гуманітарних наук, але в цілому можна виділити три історично сформовані традиції у вивченні цього поняття: філософсько-естетичну, літературознавчу і лінгвістичну. Зокрема,

філософсько-естетична традиція виробила два уявлення про феномен іронії: іронія як елемент категорії комічного і іронія як невід'ємний атрибут людини. У літературознавстві іронія переважно виступає елементом художньої форми і властивістю особистості, в лінгвістичній традиції вона виділяє уявлення про іронію як про засіб образності і розуміння іронії як модальності.

Вважається, що іронія виникла в Давній Греції. У наступних історичних епохах вона виконувала різні функції. Поняття «іронія» у всі часи було важливим та цікавим для науковців. Іронія виникла в античній культурі. В різні періоди історії переважав той чи інший різновид іронії: «у Гомера - трагічна іронія, у Еразма Роттердамського та Вольтера – глузлива, у романтиків – іронія дистанції та розочарування, у Герцена – спосіб соціальної критики, у Блока – інструмент виявлення протиріччя між ідеалом та реальністю» [26, с. 4]. Більшість вчених виділяють «три періоди в історії вивчення іронії: 1) іронія тлумачиться як засіб пізнання та морального вдосконалення (Сократ); 2) іронія тлумачиться як творча суб'єктивність художника (Ф. Шлегель); 3) іронія тлумачиться як духовно-історичний процес (Гегель)» [5; 26; 27].

Іронія є не лише риторичною фігурою, але й може розглядатися «як право інакомислення, як право на сумнів і свободу думки» [29, с. 5]. Адже за С. К'єркегором, шлях досягнення мистецької волі полягає в майстерному переодяганні та грі масками: «В цьому іроніст знає толк і має в своєму розпорядженні великий вибір маскарадних костюмів на будь-який смак» [21]. Такий маскарад дає «можливість автору говорити правду, а форма гри і маски звільняють автора від відповідальності за сказане» [21, с. 5]..

Виходячи з позицій філософського осмислення іронії, маємо зазначити, що що у традиції філософської рефлексії, починаючи з часів Сократа, іронія вважається інструментом пізнання та супутницею справжнього філософського діалогу. В різні історичні епохи іронія у філософському вимірі пов'язується з різними категоріями

та питаннями щодо причин і наслідків подій та явищ. При цьому відстежується деяка історична переривчастість існування іронії: в одні епохи інтерес до неї згасає, але в інші вона стає актуальною. Складність філософського осмислення поняття іронії полягає у широкому культурологічному контексті. Цей підхід враховує «онтологічні й антропологічні домінанти людського існування, які пояснюють поширеність і продуктивність іронії в різних культурах. Експлікація названих домінант дає підстави розкрити механізм соціокультурного функціонування іронії й визначити значення іронії для існування культури» [4].

Вивчення іронії як особливого виду оціночної рефлексії уможливорює аналіз іронії як елемента аксіосфери у процесі трансляції цінностей. Іронія розглядається як рефлексивний механізм соціокультурної спадщини і гостро проявляє свою роль під час кризи в культурі й суспільстві. Тому варто докладніше розглянути поняття іронії як на об'єкті досліджень філософії.

Перша згадка про іронію в контексті філософського знання належить Платону, що дав характеристику іронії як способу ведення сократівського філософського діалогу (трактат «Бенкет»). Платон позитивно оцінює іронію, пов'язуючи її з пошуком справжнього знання. З розвитком грецької філософії поняття іронії втрачає провідну роль в процесі пізнання. Так, «в Аристотеля іронія розглядається лише як фігура риторики» [5].

Негативне ставлення до іронії християнських теологів було пов'язане з тим, що іронія, на їхню думку, є інструментом неповаги та сумнівів, що неприпустимо в теоцентричній християнській картині світу.

Хоча іронічне звучання іноді пробивається «у біблійних середньовічних трактатах у контексті міркувань про онтологічне подвійне положення людини у світі» [26].

Вже в епоху Ренесансу – на порозі Нового часу - відбувається посилення інтересу до іронії, коли свобода особивиявляє свої трагічні сторони (М.Пєрегріна,

Б.Грасіан, Д.Віко, Ф. де Ларошфуко). Іронія набуває антропологічного характеру, і навіть може розглядатися як предтеча модернізму з антропоцентричною спрямованістю. У свою чергу, французькі Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтер, Ж. Ж Руссо) використали іронію як інструмент раціоналістичного аналізу та критики людини й суспільства [5].

На початку XIX століття спостерігається посилення пильної уваги до іронії. Це пов'язано насамперед із діяльністю романтичної філософської та художньої школи, для якої іронія стає не тільки «універсальним принципом мистецтва, але й способом життя романтичної індивідуальності» [5]. С. К'єркегор та В. Гегель критикували романтичну концепцію іронії з різних позицій. Наприклад, Г. Гегель визнає іронію як «момент діалектичного життя Духа, що пов'язаний із запереченням, але відкидає абсолютизацію іронії» [4]. Для С. К'єркегора «іронія виправдана як абсолютний початок приватного життя і є необхідною сходинкою до справжнього етичного вибору» [21]. Традицію філософського осмислення іронії як екзистенціальної стратегії особистості продовжив Ф. Ніцше, який різко порвав з раціоналізмом і реалізмом. В основі філософії були теми волі, сили, влади. Іронія є не центральною темою філософських праць, але важливою детермінантою самого людського буття [21].

Найчастіше іронія стає предметом естетичної рефлексії та характеристикою художнього методу. Тема іронії цікавила багатьох мислителів і письменників, серед яких: Ж. Делез, Д. Джойс, У. Еко, Т. Манн, С. Малларме, Р. Музиль, Р. Рорти, Х.Ортега-й-Гассет та багато інших [4; 5].

Так, філософ Р. Рорти називає іронію важливою методологічною характеристикою постметафізичного пізнання, що акцентує неможливість існування «метасловника». У соціальному аспекті іронія, на думку Р. Рорти, є перманентним запереченням якогось позачасового «порядку», що встановлює в суспільстві «ієрархію повинності». У свою чергу, Ж. Делез розглядав іронію як

фігуру дискурсу, інтенціонального змісту, двомірності змісту й нонсенсу. При цьому Ж. Батай, М. Фуко, Ж. Дерріда не говорять про іронію прямо, але «розкривають парадоксальність культурного існування людини, що з повною підставою може бути охарактеризованим як іронічне» [28].

У сучасній філософії фігура іронії стає знаменням часу. Так, висувуються нові принципи формування категоріального апарату філософії, серед яких поняття: «події» і «ризومي» у Ж. Дельоза, «епістеми» у М. Фуко, «письма» і «деконструкції» у Ж. Дерріда, «інтертексту» у Ю. Кристєвої, «кодування тексту» у Р. Барта та «подвійного кодування» у Ч. Дженкса, «метарозповіді» у Ж.-Ф. Ліотара, «пастиш» у Ф. Джеймсона, «ліберального іронізму» у Р. Рорті тощо. Рорті вказує, що «позитивний потенціал іронії полягає в конструюванні культурно-символічної вторинності» [26, с. 59].

Отже, феномен іронії набуває в філософії постмодернізму особливого статусу. Особливе ставлення до іронії простежується у працях Роланда Барта. Саме Р. Барт і вводить поняття коду, який немає лінгво-семіотичного значення. Його «код» — це «простір», діапазон. Р. Барт зазначає далі, що сповіщаючись самим дискурсом, іронічний код наразі є нічим іншим, як експліцитним цитуванням. Барт був проти ідеології, яка, на його думку, придушує первозданність, свіжість сприйняття світу. Він пропонує застосовувати іронію як «протиотруту». Р. Барта підкреслює, що навіть «іронічне звільнення від ідеології ілюзорне» [5, с. 18].

Сам принцип «маски» Ф. Джеймсона може бути віднесена до самої стилістики пастишу. Вона є аналогічною ідеям У. Еко про «арабески культурних значень, втрату сакральності, претензії на репрезентацію сутності» [18, с. 38]. Дуже багато художніх творів постмодерністської стилістики демонструють та відрізняються іронічним співставленням стилів, жанрових форм і художніх течій. При цьому іронічний принцип постмодерного пастишу демонструє песимізм, осуд, недовіру, негативний пафос щодо брехні та ілюзій медіа і масової культури. Іронія

для митця постмодерну – це певна позиція, спосіб само сприйняття та форма життя. Визначальною особливістю іронічної позиції є те, на думку Р. Рорті, що вона не прагне створити якийсь новий метод або обґрунтувати певну платформу. Він наполягає на тому, що «теорія іронії – драбина, яку треба відкинути відразу, як тільки з'ясується, що саме привело наших попередників до теоретизування» [5, с. 99].

За Р. Бартом, «людина, що іронізує, – це особистість, якій властиве іронічне ставлення до будь-яких виявів соціального життя, позаяк її основне завдання зводиться до досягнення автономності, до переописування минулого за власними критеріями» [5, с. 99]. Р. Барт порівнює іроніста з літературним критиком, який не може займати привілейоване становище, як це робив метафізик, для якого ставлення до метафізичної культури визначалося через співвідношення абстрактного до конкретного.

Ж. Дельоз має іншу позицію, тому що виявом класичної філософської іронії він вважає позицію І. Канта про критичне розуміння співвідношення всезагального й одиничного.

Отже, з філософської точки зору, іронія стає фундаментальною універсалією, яка структурує соціокультурний ландшафт і екстраполює свої властивості на інші форми культури. В список варіантів іронії можна внести такі поняття як «іронічний код» Р. Барта, «ліберальний іронізм» Р. Рорті, «пастиш як біла іронія» у Ф. Джеймсона, «іронія як гра» Еко, «єдина духовна форма сучасного світу» Ж. Бодрійяра» [5].

Таким чином, аналіз феномену іронії з позицій філософських досліджень та її аналіз у контексті історичного розвитку засвідчили, що за своєю сутністю іронія є важливою методологічною характеристикою постметафізичного філософствування в межах лінгвістичного наукового дискурсу. Іронія одночасно виступає як

рефлексивний механізм соціокультурної спадщини і як інструмент раціоналістичного аналізу та критики людини й суспільства.

1.2 Іронія: лінгвістичний та літературознавчий підходи

У літературознавстві іронія посідає особливе місце як риторичний прийом, елемент стилю та художній прийом. У художній літературі іронія реалізують себе на лексичному, синтаксичному й текстовому рівнях мови. За допомогою іронії підвищується афективний потенціал текстової інформації та підсилюється антропоцентрична спрямованість тексту.

Іронія належить до культурно значущих концептів, тому вона пов'язана із ключовими поняттями мовної картини світу. Зокрема, як зазначає В. Карасик, «із вітальними цінностями як засобами виживання та психологічного самозахисту» [17, с. 187]. Застосування когнітивно-гносеологічного підходу до її тлумачення, як і до будь-якого іншого складного мовного явища, є доцільним, оскільки «будь-яка інтерпретація окремих пізнавальних актів, виражених у тих чи інших мовних структурах, взятих ізольовано, може бути адекватною тільки при врахуванні всього ланцюга відповідних пізнавальних актів, іншими словами, не тільки самого мовного вираження, але й знання про дійсні ситуації, отримані людиною на основі як свого індивідуального досвіду, так і суспільного досвіду, закріпленого і переданого в мовних формах» [28, с. 187]. Крім того, важливим компонентом іронії більшість дослідників називають оцінку.

Вважається, що процес оцінювання має когнітивну сутність, адже авторська концептуалізація зумовлена як об'єктивними законами світобудови, так і оцінною позицією автора, його поглядом на факти дійсності. Це виявляється в актуалізації певних властивостей і ознак об'єктів, які обираються як найбільш вагомими. На когнітивній сутності категорії оцінки наголошує і Т. Космеда, яка зазначає, що під

час процесу породження оцінки «те чи інше явище повинно бути не тільки сприйняте, але й зіставлене з моделлю світу, яка існує у свідомості, з особистими уявленнями людини» [20].

Іронія також є засобом творення образності, а коріння мовної образності лежить не лише в семантиці, а в тезаурусі, системі знань. Адже «здатність до образного зображення дійсності ґрунтується на «здатності людського мислення асоціативно пов'язувати предмети і явища навколишнього світу, на здатності бачити спільні ознаки і якості різних предметів унаслідок спільних від них вражень» [26, с 79]. Тому справжня образність, зокрема й іронічна, виникає не лише на семантичному, а й на когнітивному рівні.

Знання та уявлення про світ складають «специфічну концептосферу, структуровану за принципом поля, ядром якого є когнітивно-пропозиційна структура, приєднану зону представляють лексичні репрезентації цієї структури, найближчу периферію - образні репрезентації, а дальню - емоційно-оцінні смисли» [14]. Метою концептуального аналізу є з'ясування парадигми культурно значущих концептів і опис їх концептосфери, тобто тих компонентів, які складають ментальне поле концепта. Застосування такого підходу до вивчення семантичної організації художнього тексту дає можливість на основі семантичного аналізу одиниць, які розкривають одну тему або мікротему, окреслити його концептосферу. Отже, тлумачення концептосфери художнього тексту, в тому числі й іронічного, відбувається через тлумачення семантичного простору близьких за смислом груп слів (тематичних і семантичних).

Тісний зв'язок іронії з «контекстом, авторською інтенцією, ситуацією та умовами спілкування, національною належністю комунікантів, їх знаннями про світ, з одного боку, та поява великої кількості іронічних текстів у новій українській літературі - з другого, дає підстави дослідникам говорити про іронічний дискурс» [13; 29]. Для нього характерним є переосмислення референційного розуміння

художньої творчості (тобто відсилання знака до реальності) у бік інтертекстуальності, знакової і словесної гри, виявлення «вписаних», прихованих смислів.

Очевидно, відсутність універсальної дефініції іронії обумовлено складною природою цього феномена, оскільки він включає елементи різного характеру: лінгвістичного, когнітивного, соціального. Ймовірно, причина ситуації, що склалася пов'язана з різноманітністю підходів до вивчення іронії, існуванням різних форм цього феномена і складністю встановлення меж між іронією і іншими мовними явищами: гумором, сарказмом, самоіронією і тощо.

Є багато форм іронії, серед яких вітчизняні та зарубіжні лінгвісти зазвичай виділяють:

- «- вербальну іронію (або власне іронію);
- екзистенціальну іронію (або іронію долі);
- драматичну іронію;
- постмодерністську іронію;
- самоіронію;
- сарказм.» [4; 26; 28; 43]:

Зокрема, самоіронія - особливий прийом, у межах якого об'єкт і суб'єкт сміху збігаються. Різниця між іронією і сарказмом полягає в ступені критичності і емоційної насиченості. Складність вивчення іронії полягає не тільки в необхідності встановлення відмінностей між подібними лінгвістичними явищами, але і в різноманітності підходів до вивчення цього багатокомпонентного і поліфункційного мовного феномена. Екзистенційний аспект іронії полягає в тому, що вона може виходити за межі прийомів виразності, відображаючи філософський принцип існування людини.

У стилістиці це прийом у художньому тексті, який передбачає, що в певному контексті «навмисно затверджується протилежне тому, що думають про особу чи

предмет» [17, с.275]. З позиції естетики і літературознавства, іронія трактується як модифікація комічного (поряд з сарказмом, гротеском, пародією) і зв'язується з категорією «смішного». У класичній риторичі іронія є стилістичною фігурою (разом із метафорою, метонімією, гіперболою, алегорією). Проблеми іронії також отримують широке висвітлення в межах прагмалінгвістики.

До теперішнього моменту сформувалося кілька теорій іронії, найбільш значущими з яких є:

- «теорія іронії Г. Грайс;
- теорія «прагматичної нещирості» С. Кумон-Накамура;
- теорія облуди Г. Кларка і Р. Герріга;
- теорія релевантності Д. Спербер і Д. Вілсон;
- теорія еха». [28; 43].

У сучасних дослідженнях дискурсивного напряму питання іронії розглядаються з урахуванням специфічних особливостей контексту, має визначальне значення для розуміння іронії в дискурсі. На контекстуальну обумовленість іронії вказували багато дослідників.

Так, Н. Кнокс вважав, що іронія це завжди «конфлікт двох значень [43]: вихідне перше значення, видимість, представляється як очевидно справжнє, але коли розгортається контекст з цим значенням, він поступово і поволі відкриває протилежний зміст.

За спостереженнями В. Півоева, «кодування іронічної інформації, внутрішнього змісту іронії відбувається за рахунок вказівки на контекст, який надає можливість правильно інтерпретувати іронію» [26, с. 61].

Відсутність достатнього контексту позбавляє співрозмовника можливості декодувати іронію, перетворюючи цю фігуру мови на обман або лицемірство. Особливий інтерес в руслі нашого дослідження представляє ідея про те, що

контекст, приписуваний нікому висловом, створюється не тільки мовцем, але також іншими учасниками під час процесу обміну інформацією.

У ході спілкування іронія використовується разом з невербальними індикаторами, що сприяють успішному декодуванню іронії реципієнтом. Відповідно, з метою інтерпретації іронії адресату необхідно, по-перше, оцінити інтенцію мовця як іронічну, а по-друге, визначити комунікативну мету мовця. При цьому «адекватна інтерпретація адресатом інтенції мовця залежить від змісту в висловлюванні певних вербальних сигналів» [26].

Комунікативний збій може відбутися в результаті невдалого розпізнавання реципієнтом іронії, закладеної мовцем у висловлюванні. З метою зниження ризиків, пов'язаних з контекстуалізацією в повсякденному спілкуванні, «необхідно реконструювати контекст спілкування, причому не тільки безпосередню комунікативну ситуацію, а й соціокультурний контекст, національно-культурну специфіку мовного спілкування» [50; 55]. В останні роки з'явилися роботи, що присвячені дослідженням іронії у взаємозв'язку з історією, культурою і менталітетом народу (А. Дмитрієв, А. Карасик, Л. Столович та ін.).

Багато сучасних дослідників усвідомлюють, що іронію не можна обмежувати лише відносинами протилежності, а необхідне більш глибоке вивчення цього складного явища. Саме цим викликані спроби відмежувати іронію-ефект від іронії як стилістичного натяку. Іронія як «стилістичний засіб розглядається лише як один із способів створення іронічного змісту на противагу іронії-ефекту, в якій вбачають – всі випадки виникнення різкої невідповідності між буквальним значенням фрази, речення, всього висловлювання зі значенням, що витікає з контексту» [13, с. 47].

Керуючись саме таким підходом, деякі сучасні лінгвісти відзначають, що для більшості серйозних прозаїків, поетів, романістів, драматургів, іронія зараз набагато рідше «виявляється стилістичним чи драматичним прийомом, який вони

можуть застосовувати на власний розсуд: набагато частіше це спосіб мислення, що непомітно виник як загальна тенденція нашого часу» [27, с.4].

Отже, звернення до явища іронії як до мовленнєвого феномена, іронії-ефекту дає змогу виокремити її як спосіб світосприймання, а не просто як засіб, техніку, літературний прийом. Механізм створення іронічного змісту характеризується наявністю прихованого значення, яке вступає в протиріччя з буквальним значенням висловлень. Іронія, на нашу думку, сприяє реалізації висловлень з підтекстом прихованої насмішки та слугує певною мірою піднесенню ефективності міжособистісного спілкування.

З іншого боку, наявність протиріччя у змісті в ситуаціях жарту, кепкування чи відкритого глузування виражається відкрито і не створює жодного іронічного змісту, а створює швидше гумористичний ефект, прикладом чого є ситуація, описана нижче.

Основою створення іронічного змісту на всіх рівнях мови є структурна багатомірність плану змісту мовного знака. На лексичному рівні іронічний зміст виражається за допомогою слова й/або словосполучення. «Суб'єктивно-оцінна модальність виникає як результат суперечності між узуальним і okazіональним значенням слова, словосполучення, старим і новим обсягом понять» [27, с.4].

Так, іронічна модальність може бути створена за допомогою словниково-фіксованого словосполучення (одиниці).

Таке словосполучення етимологічно є мовною метафорою, що втратила образність і стала стереотипним клішованим виразом. Однак, у її семантичній структурі зберігаються сліди попередніх контекстів вживання. Це «сприяє посиленню іронічного й особливо саркастичного ефекту, тому що модальність стає більше експліцитною, а як наслідок – наближається до сарказму» [29].

Прикладом може бути порушення негласного для британців комунікативного правила збереження безконфліктності і застосуванням іронії.

Формально комунікативна заборона на відкрите вираження емоцій у британській культурі не порушена, тому що іронічне висловлювання входить у норми демонстративної ввічливості.

Синтаксичні засоби актуалізації іронії поділяються на два типи.

1. «До першого типу належать синтаксичні засоби, що ґрунтуються на відокремленні. Це вставні речення й слова, обставинні й дієприкметникові конструкції, парцеляти.

2. Другий тип ґрунтується на транспозиції синтаксичних конструкцій стверджувальних, негативних і питальних речень. Наприклад, такі синтаксично відособлені конструкції, як *however* й *even*, під впливом яких у взаємодії буквального значення й контекстуального зрушення виникає середовище для правильного декодування авторської суб'єктивної модальності» [26].

Повтор лексичних одиниць також може мати іронічний характер.

Текстовий рівень передбачає реалізацію іронічного змісту за допомогою різного роду повторів (тотожних, синонімічних, перифрастичних, стилістичних і структурних), а також цитат (діалогічна, авторська, невласне пряме мовлення).

Основна відмінність від інших рівнів полягає, головним чином, в ускладненні. Так, у тексті можуть виникати складні іронічні асоціації та контексти. В аналізі форм іронії на текстовому рівні «результативним представляється використання таких текстових категорій: когезії; ретроспекції; інтроспекції; інтертекстуальності» [4].

За допомогою синонімічного повтору актуалізується авторська суб'єктивна модальність. Для іронії також може використовуватись перифрастичний повтор у плані його актуалізації суб'єктивної модальності. «Іронічний потенціал зростає при повторі синонімічного перифразу або чергування прямих номінацій. Таким чином, тема розвивається поступово, шляхом приєднання нових суб'єктивно-оцінних

змістів для актуалізації гіпереми понадвиразової єдності й кінцевого декодування іронічного або саркастичного змісту» [28].

У свою чергу, пресупозиція є основою, що визначає шлях формування комунікативної компетенції та дає змогу адресатові адекватно моделювати висловлення, а адресантові – зіставляти задум адресата й значення висловлювання. «Розрізняють семантичну й прагматичну пресупозиції. Семантичні пресупозиції становлять умови речення. Під прагматичними пресупозиціями маються на увазі вихідні припущення, які робить мовець щодо стану поінформованості слухача. Розрізнення видів пресупозицій є досить умовним, оскільки семантичні пресупозиції споконвічно мають прагматичний аспект» [23, с 90]. Можна говорити про загальну систему пресупозицій як «про систему, що забезпечує мовну діяльність, тобто сукупність знань, відтворених у комунікації» [23].

Сучасні вчені відзначають, що «наприкінці ХХ століття з розвитком когнітивної лінгвістики традиційний погляд почав змінюватися, адже дослідники звернулися до вивчення та розуміння національного духу певної етнічної групи у представленні культурного менталітету, оскільки вона вербалізує національний дух нації, що уможливорює виявлення особливостей ментального світу певної етнічної групи, її культури та дає змогу дізнатися про різні етапи її культурного розвитку» [42].

Складність сприйняття й декодування іронії полягає в тому, що вона є оціночним судженням. На відміну від дескриптивного висловлювання, оціночне висловлювання виражає суб'єктивно-асертивне ставлення до дійсності, тобто транслює сприйняття людини.

Контекстуальна обумовленість при актуалізації й декодуванні іронії зростає від лексичного рівня до текстового. Також зростає й потенціал текстової інформації. Для успішного декодування іронії, крім контексту, потрібно розуміти

текстову пресупозицію; екстралінгвістичні пресупозиції (знання етнокультурних реалій), інтертекстуальні пресупозиції (наявність філологічних знань текстового характеру: цитацій, пародій, алюзій).

Іронія є критерієм для диференціації та оцінки. Тому іронію треба розглядати не лише як лінгвістичне явище, але й лінгвокультурологічний феномен. Культурологічні принципи альтернативності та амбівалентності стають генетичною основою для іронії. Принцип амбівалентності виражає структуру іронічного акту і спосіб його функціонування (архітектоніка іронії).

У сфері естетики, іронія є характеристикою критичної саморефлексії, що акцентує герменевтичну різницю між задумом і втіленням, між завершеним твором мистецтва і його значенням для сприйняття творчої діяльності як силового поля.

Різне розуміння сутності естетичного визначає різні модифікації авторської іронії. Тут умовно виділяють суб'єктивна та об'єктивна типи іронії. «Суб'єктивна» іронія є рисою автора, підкреслюючи вторинний характер естетичного стосовно дійсності і його «доброту». На противагу «суб'єктивній» «об'єктивна» іронія реалізує трансцендентний порядок, будучи передумовою присутності як події добутку й сприйняття. У комунікативно-прагматичному аспекті естетичної діяльності іронія сприйняття виправдана насамперед у випадку політичного ангажування мистецтва» [25].

Найпоширенішим визначенням іронії, яке подається в лінгвістичних та літературознавчих словниках, є розуміння її як «висловлення, що має прихований зміст, який протилежний до того, що виражається безпосередньо» [26]. Лінгвістичний аспект її вивчення включає три основні підходи, у межах яких розглядається ця стилістична категорія:

1) традиційний, логіко-семантичний (Н. Саліхова, О. Шонь, М. Багдасарян, С. Походня);

- 2) прагматичний (І. Байбакова, Г. Лимарьова, Г. Прокоф'єв, Н. Ланчуковська, В. Жаров, Т. Андрієнко);
- 3) когнітивно-гносеологічний (М. Степанов, Ю. Лотман).

О. Мартянова пов'язує ці три підходи до вивчення лінгвістичних явищ з трьома рівнями мовної особистості: «вербально-семантичним, мотиваційним та тезаурусним (лінгво-когнітивним). Кожен із цих рівнів структури мовної особистості складається з типових елементів: а) одиниць певного рівня; б) відношень між ними; в) стереотипних утворень, властивих кожному рівню» [23, с. 109].

Так, одиницями вербально-семантичного рівня є окремі слова, відношення між ними охоплюють різноманітні граматико-парадигматичні, семантико-синтаксичні та асоціативні зв'язки між ними. В той час, стереотипами є найбільш уживані моделі речень та словосполучень. «Орієнтація одиниць мотиваційного рівня повинна бути прагматичною, тому тут йдеться про комунікативні потреби особистості, котрі диктуються прагмалінгвістичними причинами» [49, с. 109].

Тому одиницями цього рівня виступають комунікативно-діяльнісні потреби, відношення між ними задаються умовами сфери спілкування, особливостями комунікативної ситуації і комунікативних ролей. «Стереотипами на цьому рівні є образи та символи, які є стандартні для цієї культури (казки, міфу, текстів писемної традиції). На лінгво-когнітивному рівні одиницями виступають узагальнені поняття, вагомі концепти, ідеї, котрі виражаються тими ж словами вербально-семантичного рівня, але які мають дескрипторний статус» [49, с. 145].

Відношення між цими одиницями підпорядкувально-координативного типу, оскільки концепти вибудовуються в ієрархічні системи, що відображають структуру світу. Стереотипами на цьому рівні є стійкі зв'язки між дескрипторами, які реалізуються у генералізованих висловлюваннях, дефініціях, афоризмах, прислів'ях та приказках.

Оскільки можливість вираження іронічного ставлення вербальними засобами включає іронію у структуру мовної особистості, до неї можуть бути застосовані всі три підходи вивчення мовних явищ. Представники різних підходів по-різному визначають статус іронії:

- 1) «як тропа (О. Ахманова, Л. Мацько);
- 2) як стилістичної фігури (А. Щербина);
- 3) як стилістичного прийому (Т. Буйницька, І. Гальперін);
- 4) як стилістичного ефекту, або колориту, стилетворчої риси (Ю. Білодід, В. Виноградов),
- 5) як специфічної форми критичного, емоційного освоєння дійсності, ефект-іронія (С. Походня, Л. Щерба, Л. Гнатюк);
- 5) як типу мовленнєвого акту та його компонент (Т. Андрієнко, Н. Ланчуковська, Л. Прокоф'єв)» [16; 26; 28].

Отже, дослідження змістів іронії в текстах різних культур з позицій лінгвістичного та літературознавчого підходів спонукало до висновку про те, що варіативним аспектом іронії є ціннісна свідомість культури, яка існує в єдності з типом розуміння або філософською логікою культури.

1.3 Логіко-семантична парадигма вивчення іронії

У межах логіко-семантичного підходу іронія тривалий час розглядалася як троп (фігура, прийом) стилістичної семасіології, тому семантичний аспект іронії є найбільш дослідженим. Дослідники, які визначають іронію як троп, вказують на те, що вона, як і інші тропи, міститься в основі образного мовлення, яке ґрунтується на «авторській вказівці на поняття чи уявлення про предмети, явища, що мають спільні ознаки, чи на перенесенні типової ознаки одних предметів на інші, для яких ця ознака не є типовою» [29]. У результаті створюється поєднання двох уявлень в

одному чи суміщенню уявлень про предмет з уявленням про ознаку, характерну для іншого предмета. При цьому «вказівка на додаткову інформацію, наявна в реченні, словосполученні, слові, суміщається з основною думкою, вираженою тим самим реченням, словосполученням, словом, і створює образ в уявленні читача

Іронія традиційно розглядається як стилістичний троп співмірний з антифразисом. В стилістиці дослідники зіштовхуються з неминучістю розширення семантики іронії як мінімум до аксіологічного судження із суб'єктивно-оцінною модальністю. Дослідження основних параметрів засобів іронії дає змогу виділити три засоби іронізування: «відкритий, прихований та особистий».

Ці три способи відрізняються обсягом інформації, що дозволяє виявити невідповідність буквального вираження і щирої інтенції, що іронізує. За ступенем висловлювання розрізняють «безособову іронію, самоіронію, іронію й драматичну іронію. Іронія реалізується в специфічно організованому контексті, параметри якого досить чітко визначаються» [27 с. 84].

Таким чином, залежно від умов і засобів реалізації іронії виділяють ситуативний тип, асоціативний тип і глобальний іронічний або саркастичний контекст. Усі «типи іронії по-різному реалізують комунікативне завдання, а як наслідок, створюють різні структури тексту» [12].

Іронія розглядалася як троп ще в античній риторичі і тлумачилась як зміна значення лексичної одиниці на протилежне. Пізніше іронію стали тлумачити як тип антифразису - тропа, який трактується як різновид енантіосемії і утворюється завдяки «навмисному, спеціально заданому вживанні мовної одиниці з протилежним значенням або конотацією» [29]. Іронія як антифразис часто реалізується як «астейзм, засіб творення евфемізмів та дисфемізмів, полягає у тонкій насмішці для вираження негативного ставлення за допомогою позитивної характеристики» [3].

Розглядаючи іронію як троп із ускладненою структурою, низка зарубіжних учених вказують на таку її ознаку, як «недокодування», тому ефект тропа виникає внаслідок недостатньої кількості інформації» [50; 51]. Таким чином, іронія потрапляє у розряд так званих нестабільних тропів, які ускладнюють сприймання. Вони дозволяють вкладати в повідомлення кілька значень, а іронія виникає як наслідок зіткнення та конфлікту протилежних значень.

Розуміння іронії як тропа тісно пов'язане з проблемою мовної номінації, згідно з якою тропи є засобами вторинної okazіональної номінації. У основі іронії завжди семантична двоплановість, яка створюється узуальними значеннями й okazіональними асоціативними смислами. «Експресивна та образна стилістична інформація, яка при цьому виникає, ґрунтується на співвідношенні з певним предметом через вказівку на інший предмет чи ознаку, що передбачає зіставлення двох предметів (явищ, процесів і тощо) на основі різноманітних відношень, які між ними існують в реальній дійсності чи в свідомості комуніканта» [50; 51].

За словами Л. Гнатюк, «Вторинна okazіональна номінація завжди супроводжується заміною денотативної співвіднесеності лексико-семантичного варіанта слова і формування контексту okazіонального референта, предмета значення, який співвідноситься зі словом в його конкретному мовленнєвому вжиткові. Через цей референт здійснюється okazіональна співвіднесеність лексико-семантичного варіанта з кваліфікативною сферою почуттєво-образного уявлення дійсності, унаслідок чого одиниця, що актуалізується, характеризується подвійною співвіднесеністю з предметом первинного і вторинного позначення» [50; с. 51].

У семантичному плані процес вторинної okazіональної номінації супроводжується «трансформацією семної структури лексичної одиниці, приглушенням архісеми й індукуванням okazіональної семи» [30, с. 108]. У стилістичному плані вторинна okazіональна номінація є базою для створення

образної експресії і міститься в основі формування низки тропів - метафори, метонімії, гіперболи, антифразису та тощо.

Отже, функція тропа – зміна узуальної денотації й поява okazіональної референції. Іронія як троп реалізується в двох варіантах, при чому можливі два випадки такої реалізації: 1) «в одному [контексті] встановлюється тотожність референтів, у другому - нерівність (протилежність) десигнатів»; 2) «у першому контексті встановлюється нерівність (протилежність) референтів, у другому - тотожність десигнатів» [30, с. 42].

Звідси, визначення сутності іронії як тропа зводиться до того, що слово, яке має позитивну конотацію, вживається з протилежним значенням, тобто з негативною характеристикою. На рівні лексики іронія проявляється як у денотативному, так і в конотативному компонентах значення слова. Проте при іронії «може змінюватися не саме лексичне значення слова, а лише ставлення мовця до об'єкта його позначення: персона, особа, шишка, цабе – про поважну, впливову особу, але глузливо» [30, с. 214].

Іронія також часто розглядається як стилістична фігура. Цей підхід відомий з часів Цицерона і ґрунтується на твердженні, що в основі будь-якого тропа лежить образне значення слова, а іронія може і не містити образності, реалізуватися лише за допомогою контексту та інтонації. При іронії не відбувається зміни значення окремої лексичної одиниці, змінюється тільки її емоційно-оцінне забарвлення. Згідно з цим поглядом, іронія, на відміну від тропів, не служить для створення образу, а тільки підсилює виразність мовлення за допомогою спеціальних синтаксичних конструкцій.

У своїй праці М. Павлишин наводить думки зарубіжних лінгвістів, які «вважають іронію фігурою, бо, на їхню думку, у випадку іронії думка іронізуючого не повинна сприйматися у прямому значенні, таким чином виникає невідповідність змісту повідомлення думці, що виражається, при цьому зміна форми слова має

другорядне значення; тому фігура іронії виражає антитезу змісту, а не лексичних одиниць, що використовуються для його вираження)» [25].

Дослідники, що розглядають «іронію як стилістичний прийом» [4; 28; 29], наголошують на тому, що вона може актуалізуватися у тексті за допомогою «низки тропів та стилістичних фігур (метафори, порівняння, епітета, різних видів повторів), які завдяки своєму лексичному наповненню та контексту набувають іронічного забарвлення, що полягає в оцінному критично-насмішкуватому ставленні до дійсності» [4; 28; 29].

У перерахованих підходах іронія здебільшого розглядалася на лексичному рівні або на рівні словосполучення та речення. Але в сучасному мовознавстві до засобів номінації відносять не лише лексичні одиниці, але й будь-які інші елементи мовної системи, які служать для означення об'єктів, зв'язків, процесів, якостей, відношень. Виділяють такі види номінації: «лексичну (через слово і словосполучення); пропозитивну (через речення); дискурсивну (через текст)» [28].

Дослідження іронії як стилістичної категорії в контексті лінгвістики тексту переконливо доводять, що вона «виходить далеко за межі стилістичного прийому і може виражатися не тільки на лексичному рівні мови, а й на інших її рівнях - від фонетичного до текстового, при цьому виникає так званий іронічний ефект, іронічна модальність, іронічна експресія» [27; 29].

Якщо розглядати іронію як засіб створення комічного в художньому тексті, то слід вказати на форми і засоби, через які вона виявляється найчастіше в українському лінгвокультурному просторі. Основні мовні засоби створення іронії - ефекту в тексті зазначені на рис.1.

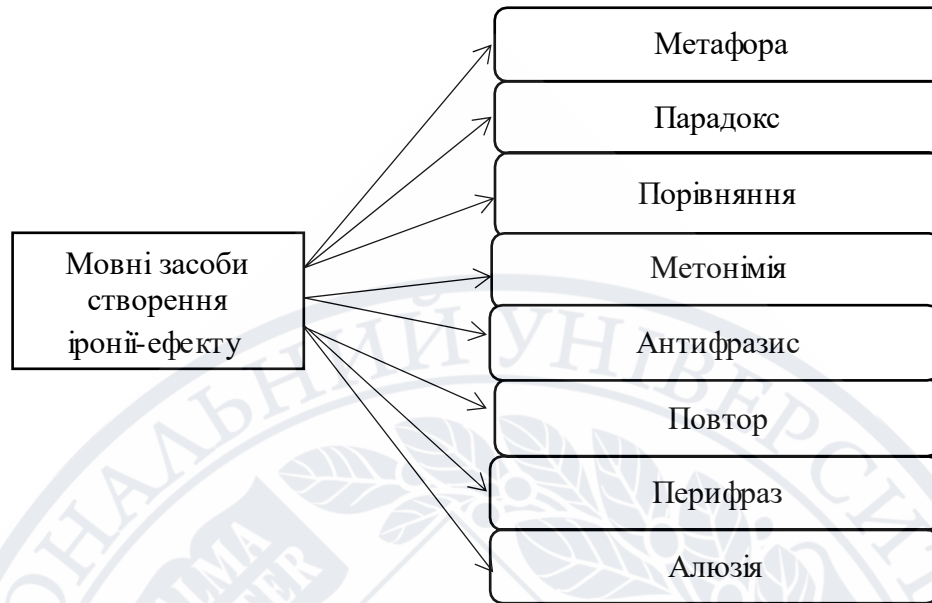

Рис.1. Основні мовні засоби створення іронії-ефекту в тексті

Мова є найбагатшим арсеналом іронічних засобів. Мовні засоби створення комічного доволі різноманітні і включають в себе тропи, стилістичні фігури і так звані «особливі засоби»: іронію, гру слів, «промовисті» імена та каламбури. В своїй роботі ми коротко розглянемо деякі з них [14]. Перший стилістичний забір це метафора, як це перенесення властивостей на об'єкт, з яким він не співвідноситься. Завдяки метафорі мова набуває чинності, витонченості та блиску. Метафора близька до порівняння, однак відрізняється від нього тим, що має тільки один член зіставлення – те, з чим порівнюється, а те, що зіставляється, не називається, але мається на увазі.

Метафора поділяється на просту та розгорнуту. Проста метафора складається з одного слова або виразу, а розгорнута ж охоплює більшу частину або весь твір. Цей троп, «метафора – один з найпоширеніших прийомів створення іронії-ефекту» [27]. Створення такого ефекту відбувається тоді, коли образ, що полягає в метафорі, різко протиставляється контексту, він несе в собі перебільшення або надмірне зменшення. Крім того, іронічний ефект нерідко утворюється за допомогою

«стертих метафор, коли в несподіваному контексті вони втрачають своє метафоричне значення і на перший план виходить значення буквального» [28]. Також як задля «іроні-ефекту можуть використовуватися «змішані (ламані) метафори, що містять у собі елементи кількох метафор, буквальні значення яких логічно несумісні» [25, с. 98]. Таким чином створюється ефект несподіванки, здивування і сюрпризу.

Наступний поширений засіб створення іронії-ефекту – це порівняння. Порівняння – троп, завдяки якому відбувається уподібнення одного предмета або явища іншому за якою-небудь спільною для них ознакою. Однією з відмінних рис порівняння є згадка про обидва предмети, що порівнюються, при цьому загальна ознака згадується далеко не завжди. Мета порівняння – виявити в об'єкті порівняння нові, важливі для суб'єкта висловлювання властивості. До створення комічного ефекту, в цьому випадку, призводить той факт, що «образ в основі порівняння є вкрай несподіваним, суперечливим або двозначним» [43].

З метою створення комічного та іронічного ефектів письменники також дуже часто використовують метонімію. Метонімія – троп, який складається з того, що замість назви одного предмета дається назва іншого предмета, який знаходиться з першим у відносинах «асоціації за суміжністю», тобто у відношеннях процес – результат, матеріал – виріб, одне в іншому, одне на іншому, об'єкт знань – галузь знань і тощо». [26]. Метонімія є одним з найпоширеніших способів для створення гри слів, наприклад, у тих випадках, коли контекст актуалізує буквальне значення, створюючи контраст або протиріччя з переносним значенням.

Парадокс – це судження, яке різко розходиться з традиційною думкою. Парадокс нерідко має «дотепну форму та зміст, та набуває властивостей комічного» [27]. Парадокси можуть переконувати, вражати та розважати незалежно від глибини та істинності висловлювання, оскільки в парадоксі наявні ознаки оригінальності та зухвалості. Тому вони досить ефективні в якості іронічного прийому. Функцію

реалізації авторської іронії в художньому контексті виконує вид парадоксу, який визначається як іронічний.

Повтор – це ще одне з найбільш дієвих «засобів досягнення іронічного ефекту, з кожним новим разом внаслідок повторення, слово може набувати більшої виразності та додаткових значень» [26]. Термін «повтор» охоплює безліч різних художніх засобів, в основі яких лежить повторення будь-яких елементів. Повтор буває звуковим, морфемним, лексичним, фразовим, синтаксичним, образним (повтори мотивів, ситуацій) та інше. Повтор має «великі можливості створення іронії-ефекту в тих випадках, коли використовується несподівано, оскільки учасник комунікації не очікує в даний момент на повтор» [27]. Одним з різновидів повтору є плеоназм – дублювання лексем (лексичний плеоназм) або граматичних форм (граматичний плеоназм), а також надто багатослівна передача змісту, який можна висловити коротше» [26].

Ще один засіб для утворення іронічного у творах – це okazіональні новотвори. Авторські новотвори становлять собою мікротекст. Завдяки цим новоутворам автору простіше досягнути комічного ефекту або висловити іронію, адже гумористичне забарвлення okazіоналізмів помітне навіть без знання існуючого контексту або ситуації. Перифраз – «троп, суть якого полягає у заміні звичайного слова (простого позначення будь-якого предмета одним словом) описовим виразом» [23]. Перифраз – один із найулюбленіших прийомів серед письменників для створення комічного та іронічного ефекту у творах. Цей прийом підсилює «зображальність мови, оскільки назва предмета, людини, явища замінюється вказівкою на його найбільш характерні ознаки» [28, с. 98].

Алюзія – це посилання на епізоди, імена, назви міфологічного, історичного або літературного характеру [23]. Алюзія також може функціонувати як «засіб розширеного перенесення властивостей та якостей міфологічних, біблійних, літературних, історичних персонажів та подій на ті, про які йдеться в цьому

висловлюванні, і у такому випадку алюзія не відновлює добре відомий образ, а витягує з нього додаткову інформацію» [28, с.296]. Завдяки новій інформації і створюється іронічний ефект.

Антифразис, або використання лексичних одиниць з антонімічним значенням – це такий стилістичний прийом, в якому яскраво виявляється аксиологічний аспект іронії, оскільки він дозволяє виразно протиставити фактичному стану речей очікуване або бажане. Висловлення характеризується іронічним контрастом між ситуацією і описом. У низці випадків ознакою антифразиса виступає поєднання лексичних одиниць із контрастною оцінністю, що в свою чергу може призводити до виникнення оксюморона.

У результаті виникає суперечність між словниковим і контекстуальним значеннями слова, що свідчить про використання антифразиса. Названі прийоми та форми виразу іронії-ефекту в літературних текстах українського лінгвокультурного простору доводять необхідність вивчення цього ефекту як одного з засобів збагачення художніх творів.

Тобто, іронічної експресії може набути елемент мови будь-якого рівня завдяки певним синтагматичним відношенням між значеннями різних одиниць тексту. У зв'язку з цим С. Походня ввела поняття «іронічний смисл», яке тлумачиться як смисл, який прямо протилежний буквальному і створюється засобами усіх мовних рівнів [27, с. 5]. На нашу думку, цей термін – доцільний і влучний, оскільки поняття «смисл» є відміним від «значення». Він також постійно змінюється у відношенні до об'єкта у контексті.

Основним мовним семантичним фоном, який сприяє виникненню іронічного смислу, є контекст. Іронічний смисл є результатом вираження суб'єктивно-оцінної авторської позиції, своєрідного способу світосприймання. С. Походня підкреслює, що «іронічний смисл не є простим запереченням буквального, а виникає внаслідок зіткнення двох взаємовиключних значень (двох видів інформації), що реалізуються

одночасно» [27, с. 14]. Ознакою іронічного смислу є іронічність - оцінне критично-насмішкувате ставлення до дійсності. Такий підхід видається найбільш прийнятним, бо «поняття іронії є дуже об'ємним зосередженим не в одній одиниці, а розсіяна по тексту і виявляється тільки у зіставленні кількох одиниць» [23].

Отже, у логіко-семантичній парадигмі вивчення іронії наголошується на тому, що іронічний смисл виникає внаслідок одночасної реалізації прямих номінативних значень мовних одиниць і okazіональних, глибинних, які, нашаровуючись один на одного, створюють емоційно-забарвлений підтекст мовленнєвого висловлення, часто більш комунікативно вагомий, ніж його пряме значення.

1.4. Когнітивно-концептуальні особливості іронії-ефекту

Вихідним принципом когнітивної лінгвістики є те, що розуміння будь-якого акту продукування мовлення не обмежується актуалізованими смислами вимовлених чи написаних слів, а потребує так званих «знань про світ». Адже зареєстрована мовною семантикою інформація відображає незначну частину знань про світ, «семантика вдовольняється ідентифікацією, «упізнанням» речі (явища, процесу), тоді як знання про світ орієнтовані на діяльність» [24, с. 170].

У сучасній когнітивній лінгвістиці базовим терміном став «концепт». За визначенням Л. Гнатюк концепти – «це ідеальні абстрактні одиниці, якими людина оперує в процесі мислення і які відображають зміст «формуванню асоціативного поля, межі якого в свідомості суб'єкта визначаються культурною пам'яттю, причетністю до духовної традиції» [8, с. 47]. Отже, концепти є національно маркованими одиницями, бо середовищем їх існування є конкретна національна культура, але використання їх є індивідуальним.

Як зазначає В. Карасик, «лінгвокогнітивний концепт – це напрямок від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – це напрямок від культури до індивідуальної свідомості» [15, 49].

Структура індивідуальної когнітивної свідомості складається з двох компонентів: «інтелектуального і модального (оцінного)» [26]. Інтелектуальний компонент містить інформацію про світ, мову, діяльність у її предметному та текстовому різновидах. Модальний компонент індивідуальної когнітивної свідомості містить різноманітні оцінки інтелектуальної інформації.

За висновком вчених, інформаційний простір тексту «складається з трьох компонентів та функцій: когнітивного, модального і текстового» [27; 28].

Когнітивний компонент тексту відображає інформацію про об'єкти і їх зв'язки в реальному чи можливому світі, він представлений об'єктами пізнання та їх когнітивними зв'язками.

Модальний компонент тексту охоплює різноманітні модальності, які мають різної сили зв'язки з когнітивним компонентом тексту і відображають відношення між ним, дійсністю і суб'єктом спілкування.

Текстовий компонент містить явища, які забезпечують структуру тексту, його зв'язність і цілісність. Фактично це формальні передумови вираження когнітивного і модального компонентів.

На думку О. Білецької, естетична концептуалізація світу виявляється в загальних та індивідуальних уявленнях про світ: «у ракурсі концептуально-гносеологічного підходу розкривається імпліцитна сутність художнього твору, адже він здатний передавати не лише те, що має буквальну інтерпретацію, але й те, що втягнуто в текст асоціаціями і конотаціями» [4].

Іронія-ефект як мовленнєвий прагматичний феномен має свої особливості, які вирізняють її з-поміж інших явищ з групи комічного – сарказму (злого глузування) чи добродушного кепкування. Наявність протиріччя у змісті в ситуаціях жарту,

кепкування чи відкритого глузування виражається відкрито і не створює жодного іронічного змісту, а створює швидше сатиричний чи гумористичний ефект. Створення іронічного змісту відбувається за рахунок прихованого значення в прагматичній імплікатурі, яке вступає в протиріччя з буквальним значенням висловлення. Відкрита фамільярність або цинічність є грубим порушенням максими такту. Глузування чи кепкування не порушує норми ефективного міжособистісного спілкування, тому принцип іронії генерує вдалі комунікативних актів.

Таким чином, звернення до явища іронії як до мовленнєвого феномену, а не тільки стилістичного чи драматичного прийому, на думку Л. Гнатюк, дає змогу розмежувати «різні форми комічного, підводячи лінгвістів до висновку, що на противагу кепкуванню, відкритому глузуванню чи сарказму, в яких має місце грубе порушення етикетних норм, іронія - це не просто насмішка, вивищування мовця, а прагматичний засіб висловлення негативної оцінки імпліцитно» [6, с. 98]. Власне тому виникає потреба, досліджуючи мовленнєві механізми природи іронії в ситуаціях повсякденного спілкування, представити іронію як стратегію ефективної міжособистісної комунікації.

Крім того, за висновками дослідниці Л. Гнатюк, як «у слов'янських мовах (українській і польській), так і в германській мові (англійській), фіксуються приклади імплікатури, сутність якої – у неможливості заперечення слухачем. Однак, як у польській, так і в українській мові, критична заувага у формі імплікатури подається більш узагальнено, тоді як в англійській мові критична заувага чіткіше вербалізується лексемами, що несуть негативне значення, які глибше розкривають й увиразнюють ознаки критичного ставлення до предмета мовлення. В англійськомовному комунікативному просторі випадки прагматичної імплікатури яскраво ілюструють твори Oscar Wilde – «A Woman of No Importance» [7].

Отже, висловлюючи критичне зауваження в імплікатурі, мовцеві не потрібно відповідати за інтерпретацію висловлення слухачем. І це дає змогу адресантові передавати досить безвідповідальну оцінку або критичні зауваги. Іронічним висловленням адресант досить часто в міжперсональному спілкуванні висловлює оцінку-несхвалення, водночас не завдаючи прямої образи.

1.5. Функційно-прагматичні теорії іронії

У кінці 70-х років XX ст. у мовознавстві виник підхід, який характеризується відхиленням від принципу системно-структурного вивчення мови і безперервно зростаючим інтересом до мови в ситуації; переходом від дослідження мови як «формальної системи, абстрагованої від конкретних умов її використання, до розгляду мови як засобу комунікативної взаємодії, яка здійснюється в широкому соціальному контексті» [17].

Об'єктом лінгвістичної прагматики залишається мова, мовлення як мовленнєва діяльність і мовлення як мовленнєвий матеріал (текст), але предмет її інший - вивчення мови в аспекті людської діяльності в широкому соціальному контексті. Тому процес комунікації органічно пов'язаний із прагматичним аспектом, оскільки закономірним є дослідження мовленнєвого спілкування з погляду головного його учасника - людини, і оскільки прагматика трактує відношення між людиною і знаками, які вона використовує.

Можна виділити кілька причин, що визначають функційно-прагматичний інтерес до іронії. По-перше, протягом багатьох століть дослідники намагаються осмислити те, що носіям мови здається інтуїтивно простим і зрозумілим. Не дивно, що не тільки філософські міркування, а й «звичайні» уявлення про іронію лежать в основі багатьох наукових теорій і моделей іронічної комунікації. Друга причина звернення до метамовного рівня полягає в тому, що останні три десятиліття розвитку лінгвістики «пройшли під знаком «антропоцентричності», яка за низкою

принципових моментів протиставляється системному підходу до мови» [38]. Так, важливим є визнання динамічності значення, його залежності від узусу і мовного досвіду, його тісному зв'язку з тим, що прийнято називати енциклопедичним знанням.

В іронії всі ці властивості виявляються в повною мірою. Тому дослідження іронії було б неможливим без звернення уваги до рефлексії та метамовної діяльності. У будь-якій комунікативній ситуації є певні очікування щодо інтерпретації. Оскільки іронія завжди пов'язана з ризиком нерозуміння, існують ситуації, в яких мовець змушений маркувати власну іронічну інтенцію, щоб направити інтерпретативну діяльність адресата в потрібне русло. Для реалізації цієї комунікативної функції існує певний набір мовних засобів, своєрідних мовних формул. Наприклад, «для експлікації іронічної інтенції можуть бути використані фрази «я іронізую», «я говорю з іронією» [25]. Це приклад прагматичних мовних формул, за допомогою яких мовець експлікує власну інтенцію.

Наявність дієслова *іронізувати* в українській мові свідчить про те, що носії мови виділяють іронію як особливий тип мовної поведінки. Дивно, але в англійській мові немає дієслова *to irony*. Для характеристики аналогічних мовних дій носії англійської мови використовують аналітичні конструкції: словосполучення «*to say / ask / answer with irony, to speak ironically, to be ironic*». Аналіз корпусів показує, що англійське дієслово *to ironize* вживається виключно рідко. В корпусі GloWbE зафіксовано 7 входжень, в COCA містяться 4 входження цього дієслова, в COHA цієї лексики немає взагалі.

Наприклад, GloWbE подає таке визначення:

«Irony is not just an abstract concept. When it becomes the dominant cultural tone, it affects the way we relate to each other in very real and concrete ways because we live in a culture of correction -- where we constantly see only what we believe needs 'fixing' -

- rather than in a culture of forgiveness and acceptance. God knows how corny that sounds; how easy to send up, to parody, to ironize» [34].

Дієслова *to say / ask / answer with irony, to speak ironically* часто вживаються як коментарі та додатки та уточнення[34].

Варто також звернутись до словникових дефініцій іронії в англійських тезаурусах. Зокрема, більш широке тлумачення гумору міститься у словнику «New Webster's» [72], яке ми і розглянемо у деталях.

Перше тлумачення іронії – досить загальне: «the use of words to express something other than and especially the opposite of the literal meaning». Друге тлумачення вказує на її літературний характер: «a usually humorous literary style or form» [72].

Третє визначення вказує на вживання іронії в повсякденному спілкуванні: «expression or utterance». Наступне визначення намагається пояснити іронію через неспівпадіння результату та очікувань: «incongruity between the actual result of a sequence of events and the normal or expected result» [72]. Потім маємо вказівку на ситуативну іронію як подію: : «an event or result marked by such incongruity». Драматична іронія пояснюється через неспівпадіння: «a incongruity between a situation developed in a drama and the accompanying words or actions that is understood by the audience but not by the characters in the play». Також у тлумаченні є вказівка іронію вдавання невігластва та незнання як прийом Сократа: «a pretense of ignorance and of willingness to learn from another assumed in order to make the other's false conception». Тобто, іронія в англійській мові має широке значення і вживання. Також це зрозуміло з широкого синонімічного ряду: *wit, humor, sarcasm, satire, repartee*.

В українській мові дієслово *іронізувати* тлумачиться через дієслово *насміхатися* і його похідні. *Іронізувати* - значить говорити глумливо, зверхньо. Однак відомо, що далеко не всі випадки іронії пов'язані з насмішкою. Крім того, в

багатьох випадках ці дієслова вживаються як однорідні присудки, що вказує на існування відмінностей в їх семантиці. Виникає питання, в чому саме полягають семантичні відмінності цих дієслів і з яким ступенем повноти дієслово насміхатися може описувати іронію в тлумаченні дієслова іронізувати? Для експлікації прагматичних особливостей дієслова іронізувати звернемося до синонімії. Словник української мови пропонує нам такий синонімічний ряд: «іронізувати – насміхатися» [64].

З наведених фрагментів видно, що дієслово *іронізувати* пов'язане з наміром мовця образити того, на кого спрямована іронія, висловити своє критичне ставлення до ситуації. Крім того, протиставлення дієслів іронізувати і перебільшувати розкриває ще один семантичний компонент першого: іронізуючи, що говорить применшує значимість об'єкта іронії, його дій.

Значення дієслова *іронізувати* можна описати таким чином: мовець говорить щось і прикидається, сказане не слід сприймати як відповідне реальності. Таким чином мовець висловлює своє іронічне ставлення до ситуації або адресату.

Щоб іронія виконувала свої функції, необхідні: «контекст, про який іде мова; контекст повинен сприйматися адресатом і або бути вербальним, або допускати вербалізацію; код, повністю або хоча б частково спільний для адресанта і адресата (чи, іншими словами, для того, хто кодує, і для того, хто декодує); і, нарешті, контакт – фізичний і психологічний зв'язок між адресантом і адресатом, які зумовлюють можливість встановлення і підтримування комунікації» [23]. У зв'язку з цим використовується поняття доцільності мовного знака в конкретній комунікативно-прагматичній ситуації.

Необхідність застосування до іронії прагмалінгвістичного підходу зумовлена її прямою залежністю від намірів і характеристик комунікантів. У цьому намір іронії визначають як явище, «схильне до прагматичного аналізу, оскільки провідною є суб'єктивна сторона» [28].

У прагмалінгвістичній парадигмі вивчення іронії здійснюється за кількома напрямками. Перший із них намагається охарактеризувати комунікативні особливості іронізуючих суб'єктів та характер впливу комунікативного акту іронії на реципієнта. В. Півосєв у структурі впливу іронії на суб'єкта виділяє такі три шари: «емоційний (відчуження, зараження), інтелектуальний (розуміння) й естетичний (задоволення)» [26]. Співвідношення їх у кожній конкретній ситуації може бути різним, залежно від завдань іронізуючого і від характеру реципієнта.

Як і інші види імпліцитного інформування, іронія є ефективною тільки тому, що інформація про неї входить до фонових знань комунікантів. Вчені зазначають, що «ідентифікація іронії ґрунтується на певному знанні, яким володіють усі партнери по комунікації» [26; 28; 43]. Іронія завжди зміщує точку зору і дає їй негативну оцінку. Хоча негативна іронія може породжувати певні проблеми в спілкуванні, проте у більшості випадків вона не вступає у протиріччя і не генерує конфлікт.

У межах прагматичної парадигми сформувалося розуміння іронії як висловлювання. Д. Шпербер та Д. Уїлсон дослідили модель утворення іронії і дійшли до висновку, що вона «ґрунтується на розрізненні власних висловлювань думки мовцем та пригадуванні думки, висловленої кимось іншим» [50; 51]. У висловлюваннях-пригадуваннях мовець повторює думку, яка приписується комусь іншому, відсторонюючись при цьому від неї з почуттям несхвалення. Таке несхвалення може бути викликане різними причинами: згадана думка вважається хибною, занадто поміркованою, занадто різкою чи абсурдною у конкретній ситуації, що склалася.

Деякі дослідники в галузі прагмалінгвістики намагаються інтерпретувати іронію як порушення принципів кооперації, кількості, якості, релевантності, способу вираження, ввічливості П. Грайса.

Наприклад, Дж. Ліч вважає, що «іронізуючий мовець порушує принципи кооперації з метою дотримання принципу ввічливості, зокрема максим тактовності, схвалення, скромності, згоди, симпатії» [44, с. 87]. Таким чином, за Дж. Лічем принцип іронії є „надбудовою” над принципом ввічливості. Суть його полягає у тому, що, якщо мовець має сказати щось неприємне, він повинен сказати це таким чином, щоб уникнути відкритого конфлікту з адресатом і не порушити принцип ввічливості і щоб адресат міг вивести образливий для нього смисл повідомлення опосередковано. Отже, іронія надає ввічливості метакомунікативного статусу, ввічливість стає засобом, який надає іронічному адресатові своє власне заперечення [44, с. 91].

Іронічний зміст виникає на прагматичному рівні в результаті порушення прагматичних правил чи правил комунікації або внаслідок порушення умов успішності. Умова відвертості відображає переконаність мовця в істинності його висловлювання. Особливістю іронії називається також те, що вона передбачає адекватне її декодування завдяки індикаторам - порушенню мовцем ряду інших умов успішності мовленнєвого акту. Умови успішності мовленнєвого акту становлять сукупність актомовленнєвих пресупозицій, дотримання яких є необхідним для його реалізації. «Сутність іронічного значення полягає у його динамічності, процесуальності, які закріплюються в одночасному запереченні та ствердженні» [44].

Представники іншого напрямку прагмалінгвістики намагаються охарактеризувати іронію як спосіб вираження емоційно-оцінного ставлення індивіда до дійсності, заперечуючи підхід, при якому іронія тлумачиться як невідвертість у мовленнєвому акті. Натомість сутність іронії зводиться до «висунення оцінного значення» [29], тобто іронічна насмішка – це оцінка.

Такий підхід ґрунтується на тому, що «оцінна діяльність свідомості є діяльністю прагматичною, а мова виступає як знаряддя ідентифікації емоцій і в

цьому плані опосередковує емоційну поведінку людини» [29], а у випадку іронії оцінність навіть переважає над інформативністю.

Як зазначає Н. Арутюнова, «призначення оцінки полягає у впливові на адресата, вона має за мету викликати в адресата певний психічний стан, тобто відображає не власне семантичний, а прагматичний аспект знакової ситуації» [3, с. 166]. Отже, аксіологічне в мовленнєвих актах виявляється у впливі.

Існує можливість вибору мовних засобів вираження іронії для комунікативного наміру. В оцінному іронічному висловлюванні наявна так модель оцінки з трьох елементів: об'єкт оцінки; аспект оцінки; суб'єкт оцінки.

При цьому зазначається, що зміст іронічної оцінки може бути як експліцитною, так і імпліцитною. Основним у цій моделі виступає оцінний предикат, який співвідносить об'єкт з оцінною шкалою і характеризується ознакою «позитивно/негативно»: «позитивне означає відповідне ідеалізованій моделі макрочасти мікросвіту, яка усвідомлюється як мета буття людини, а отже, і її діяльності; негативне значить невідповідність цій моделі за одним із властивих їй параметрів» [3, с. 181].

Диференційною рисою іронії у такому трактуванні вважається те, що в ній протиставляється не лише логіко-предметне значення, але й оцінна інтерпретація зіставляваних ситуацій. Тому закономірно, що іронія при такому підході кваліфікується як «специфічне емоційно-оцінне ставлення до об'єкта, яке формується на основі усвідомлення невідповідності об'єкта певному ідеальному (світоглядному) уявленню», а мовленнєвий акт іронії полягає у вираженні «емоційно-оцінного ставлення мовця до об'єкта через висловлювання, в якому експліцитне значення протиставлене імпліцитному за оцінною інтерпретацією» [4].

Предметом прагмалінгвістики також є дослідження комунікативних стратегій іроній [20]. Такі стратегії традиційно поділяють на дві великі групи: репрезентативні та аналітичні. В цих межах, «стратегія іронії належить до другої

групи комунікативних стратегій, бо відображає «особливості авторського суб'єктивного начала і максимально враховує потенціал рецепції, тобто фактор адресованості мовлення»[20].

У прагматиці приділялася увага і проблемі співвідношення іронії та принципу ввічливості. За Дж. Лічем, принцип ввічливості ґрунтується на повазі до співрозмовника. Намагання з'ясувати, чи завжди іронія вступає у конфлікт з цим важливим принципом мовленнєвого спілкування, призвели до висновку, що це відбувається не в усіх випадках. Зокрема, порушення чи непорушення іронією принципу ввічливості залежить від таких чинників: «об'єкта іронії, збігу поглядів комунікантів і їх взаємовідносин» [44]. Відповідно розроблено правила, які регламентують недоцільність вживання іронії:

1. «Коли у реципієнта відсутнє почуття гумору.
2. Коли реципієнт у поганому настрої.
3. Коли мовець не знайомий з реципієнтом.
4. При спілкуванні на певні теми (важка хвороба, релігія, національність тощо).
5. Не можна іронізувати над людьми із явним недоліком чи фізичними вадами.
6. Не можна іронізувати над людиною у присутності третіх осіб, якщо ці особи є для неї референтною групою тощо.» [44].

Дотримання таких правил дозволяє ефективно реалізувати процес комунікації і сприяє взаємному порозумінню реципієнтів. Отже, можна говорити про іронічну компетенцію як частину комунікативної компетенції. Вона складається із знань комунікантів про доцільне й ефективне використання мови та про сукупність правил, що регулюють і описують діяльність комунікантів для створення, передачі і сприймання іронічного смислу.

Мовленнєвий акт іронії у багатьох випадках здатний попереджувати конфлікт, залишаючи слухачеві вибирати, як далі розвивати розмову, і тому мовець інколи застосовує висловлення, маючи на увазі те, що звучить у реченні, і разом з тим ілюкцію з іншим пропозиційним змістом. Істотним є також розуміння умов, за яких висловлення було б об'єктивно правдивим у дослівному розумінні чи фальшивим. Невизначеність, двоїстість сприйняття притаманні іронії, адже вона саме для того й «вживається, щоб завуалювати справжній намір мовця, зробити його нечітким, відкритим для різних інтерпретацій, що дає змогу комунікантові висловити свою оцінку щодо того чи іншого явища дійсності, не кажучи цього вголос» [41]. Така властивість іронії, з одного боку, виключає можливість співбесідника захищатися, що попереджує будь-які комунікативні девіації. З іншого боку, мовцю залишається право коли завгодно відступити від первинного наміру, що також сприяє успішності комунікативного акту.

Іронічні висловлення мають особливо високий ступінь прагматичної невизначеності, «коли задається така ситуація, за якої виникає повний незбіг між пропозиційним змістом висловлювання і його мовленнєвим змістом» [20]. Експліцитний план вираження приховує підтекстову роздвоєність, існування іншого глибинного прагматичного значення і це, у свою чергу, дає змогу мовцю відсторонитися від предмета чи явища і тим самим втілити в підтексті суб'єктивно-оцінну модальність.

У випадку іронії між узуальним та okazіональним значенням виникають відносини невідповідності, протиріччя, що породжує суб'єктивно-оцінну модальність. Створення «іронічного смислу викликано інтенцією автора виразити свій стосунок до дійсності непрямым, опосередкованим шляхом; відсторонитися від ситуації, поглянути на неї з боку, тобто оцінити ситуацію, формально не роблячи цього» [27].

Дослідження іронії у сучасній лінгвістиці засвідчують потужний прагматичний потенціал імпліцитної оцінки в іронічних висловленнях. Однак, на нашу думку, особливості імпліцитної реалізації категорії оцінки в іронічних висловленнях висвітлені недостатньо, тому що здебільшого спираються лише на трактуванні іронії як стилістичного натяку, запропонованого вченими-літературознавцями. У літературознавстві іронія міцно утвердилася як стилістичний натяк, який ґрунтується на протиставленні прямих і переносних значень слова, тобто на одночасній реалізації двох лексичних значень висловлення – прямого, словникового та імпліцитного, контекстуального. Вітчизняними літературознавцями «іронія розглядається як стилістичний засіб, як художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення, коли висловлювання набуває у контексті протилежного значення» [14].

В енциклопедичних визначеннях іронія розглядається як «іноказання, що виражає насмішку чи лукавість, коли слово чи твердження набуває в контексті мовлення значення протилежного буквальному змісту» [27, с. 42], або як «спосіб усного чи письмового вираження думки, при якому значення літературне є протилежне значенню, яке мав на увазі мовець, і метою якого була насмішка, гумор чи сарказм; це літературний прийом, завдяки якому події чи ситуації виглядають протилежними тому, що очікувалось. Причому особиста оцінка автора обов'язково присутня, хоч не завжди відкрито» [55, с.95]. Існує ще й таке визначення: іронія – «це вираження значення, часто гумористичного чи саркастичного, завдяки застосуванню мови – інакшого чи протилежного напрямку; невчасне або перевернуто висвітлення події, яка сама по собі є бажаною», та іронія – «це контраст між тим, що стверджується і тим, що більш-менш правильно очікується» [55, с.95].

Схожі визначення іронії, що ґрунтуються на протиставленні, знаходимо у працях літературознавців. Наприклад, Г. Абрамович вважає, що «іронія – це таке вираження насмішки, коли зовнішня форма її протилежна внутрішньому значенню»

[1, с.161]. І хоча сучасна прагматично налаштована лінгвістика вже частково відійшла від звуженого розуміння літературознавцями іронії, й цим викликані спроби відмежувати іронію-ефект як мовленнєвий феномен, що ґрунтується на іронічному смислі, який створюється низкою різнорівневих засобів мови, від іронії як стилістичного натяку, все ж в лінгвістичній літературі й надалі іронія продовжує розглядатися разом з іншими літературними прийомами, такими, як гумор, жарт, сатира, кепкування, сарказм тощо, в одній групі – комічного.

Сьогодні низка вчених [33;42;47;48;53;54] акцентує увагу на важливості «розкриття прагматичного аспекту іронії-ефекту власне через призму мовленнєвої імплікатури, потребі з'ясування особливостей імпліцитної реалізації комунікативної мети іронічного висловлення, а також взаємодії мовленнєвої імплікатури – підтексту іронічного висловлення з кооперативним принципом спілкування, потреба глибокого дослідження іронії-ефекту як прагматичного і функційно-комунікативного мовленнєвого феномена в порівнянні з іншими формами комічного». Тому актуальним є звернення уваги на «прагматичні й функційно-комунікативні особливості мовленнєвої імплікатури іронії-ефекту, що безпосередньо впливає на піднесення ефективності міжособистісного спілкування» [7; 8]. Теоретичний аналіз цих аспектів вочевидь сприятиме глибшому розумінню прагматичних і функційно-комунікативних чинників у спілкуванні.

Сучасний підхід до іронії як доспособу світосприймання виявляється у розмежуванні двох понять: іронії як засобу, стилістичного прийому, і іронії як результату, іронії-ефекту, що ґрунтується на іронічному смислі, який створюється низкою різнорівневих засобів мови. Іронія-ефект розглядається як спосіб формування насмішки, де має місце узгодження реплік за їх ілюкутивною функцією, умовами успішності мовленнєвого акту, пресупозиціями, імплікатурами дискурсу, на противагу іронії як натяку – «формі вираження думки, коли слову або звороту надається протилежне значення з метою вираження глузливо-критичного ставлення

митця до предмета зображення; літературний прийом, завдяки якому події чи ситуації є протилежними тому, що очікувалось» [6; 7].

У дослідженні проблеми інтерпретації значення непрямих ілюцій на рівні конкретного контексту найбільш обґрунтованим є підхід американського логіка Г. Грайса, вчення якого побудоване на використанні у процесі інтерпретації непрямих ілюцій лінгвального явища мовленнєвих імплікатур. В стислому вигляді теорію Грайса можна подати таким чином: «у спілкуванні адресант і адресат постійно залучені до інтерпретації (переважно підсвідомої) того, яких цілей прагне досягти кожен з них, кажучи те чи інше, і при цьому дотримуються кооперативного принципу – неекспліцитної угоди вимог раціонального спілкування. Кооперативний принцип полягає в тому, щоб зробити мовленнєву участь співрозмовників відповідною до загальноприйнятих вимог. Дослідник виокремлює «чотири максими принципу кооперації, кожна з яких вміщує кілька постулатів: повноти інформації, якості, релевантності та манери» [37, с.8-9].

Максима повноти інформації пов'язана з інформативністю мовлення. Кількість інформації регулюють такі постулати: - висловлення повинно містити не менше інформації, ніж потрібно).

Максима якості вимагає істинності й аргументованості. Загальний зміст цієї максими конкретизований у таких постулатах.

Максима релевантності (доречності) вимагає говорити по суті.

Максима манери пов'язана зі способом вираження думок.

У свою чергу, Дж. Ліч виділяє такі максими, що є еталоном взаємної поваги співрозмовників один до одного і які забезпечують «успіх комунікації»:

- *«Максима такту* (дотримання меж приватних мовних інтересів);
- *Максима великодушності* (дотримання позицій рівності у діалозі);
- *Максима схвалення* (дотримання позитивного настрою у відношенні до позиції співрозмовника);

- *Максима скромності* (контроль самооцінки, її реалістичне представлення);
- *Максима згоди* (направленість на пошук компромісу);
- *Максима симпатії* (виявлення позитивного ставлення до співрозмовника та його позиції)» [44, с. 84-86].

Порушення вищезгаданих максим призводить до виникнення прагматичних імплікатур. Імплікатури, що виникають унаслідок порушення кооперативного принципу, взаємодіють з підтекстом, оскільки несуть більше інформації, ніж міститься безпосередньо в тексті. У такий власне спосіб імплікатури спілкування постають одним з оптимальних засобів критичної оцінки в імпліцитному тексті іронічних висловлень.

Сучасні дослідники прагматичних компонентів змісту повідомлень звертають увагу на унікальну важливість вміння виводити мовленнєві імплікатури висловлень шляхом припущень: багато дорослих мають проблеми з розуміння імплікатури в писемному тексті і у випадку усних висловлювань.

Згідно з концепцією мовленнєвих імплікатур Грайса [37], саме на принципі порушення максим базується механізм створення іронічного змісту. Всі максими доповнюють одна одну, і при цьому обсяг інформації, яку пропонує мовець, обмежується його бажанням подавати інформацію.

З цього приводу деякі лінгвісти пропонують об'єднати ці дві максими в одну – «максиму кількості-якості» [44, с. 84-85]. Можливо, також варто додати максимум «дія-результат», «причина-наслідок», які б описували перебіг подій.

Отже, різноманітні засоби створення іронії-ефекту в англійськомовних текстах дозволяють іронічно висвітлювати факти, тенденції та взаємини між людьми. Завдяки метафорі, порівнянню, повтору, антифразису, алюзії та іншим мовним засобам передачі іронії, а також через порушення максим (якості, релевантності, кількості та манер) у лінгвістиці утворюються своєрідні конструкції, що носять іронічний характер і надають художньому текстові більш яскравих кольорів.

Висновки до Розділу 1

У науковій літературі поняття іронії трактується досить широко. Часто іронія сприймається у вигляді тропу, коли значення лексичної одиниці замінюється на протилежне. Зокрема, іронію тлумачать як тип антифразиса - троп, який утворюється позитивною або негативною конотацією. Завдяки антифразису виникає іронія-ефект, бо автор через насмішку виражає своє негативне ставлення через позитив і навпаки.

З іншого боку, іронія може розглядатися як стилістичний прийом, яка актуалізується у тексті за допомогою низки тропів та стилістичних фігур (метафор, порівняння, епітетів, різних видів повторів), які через своє лексичне наповнення і контекст набувають іронічного смислу, що виявляється у критично-оцінному ставленні.

Вивчення феномену іронії у контексті лінгвістики тексту переконує, що іронія виходить за межі стилістичного прийому та може виражатися на різних рівнях – фонетичному, текстовому, вербальному і невербальному. При цьому як раз і виникає іронічний ефект, або іронічна модальність, що надає тексту особливого забарвлення.

Як показав огляд лінгвістичних теорій іронії, багато з аспектів цього явища є дискусійними. Критика традиційного семантичного підходу, у межах якого іронія розглядається як вживання слова або пропозиції в протилежному значенні, привела до формулювання теорій, що орієнтуються на прагматичний і когнітивний аспекти цього феномена, проте на сьогодні визначення іронії, опис механізмів її реалізації та інтерпретації залишаються проблематичними. Дослідники вважають, що ключовим компонентом іронії є відсилання до чужої мови, а комунікативна інтенція адресанта полягає в тому, щоб висловити негативну оцінку.

Варто відзначити тенденцію до опису іронії як мовного явища, що дозволяє створити ефект двоплановості, завдяки поєднанню і контрастному порівнянню двох поглядів, один з яких представлений у висловленні експліцитно, а другий реконструюється адресатом на підставі контекстуальної інформації та екстралінгвістичних знань.

Як показав теоретичний аналіз, іронія створюється шляхом порушення трьох максим: повноти інформації, доречності та манери. У межах прагмалінгвістичної парадигми вивчення іронії передбачає опис комунікативних особливостей іронізуючих суб'єктів і характеру впливу комунікативного акту іронії на реципієнта. Зокрема, іронічна особистість характеризується інтелектуальністю, когнітивною диференційованістю, мовними вміннями, самовпевненістю та іншими рисами. У структурі впливу іронії на суб'єкта дослідниками виділяються три шари: емоційний (відчуження, зараження), інтелектуальний (розуміння) та естетичний (задоволення), кожен з яких дозволяє оцінити об'єкт чи ситуацію у конкретних умовах – відповідно до завдань іронізуючого і характеру реципієнта.

РОЗДІЛ 2.

ІРОНІЯ-ЕФЕКТ У БРИТАНСЬКОМУ ЛІНГВОПРОСТОРІ

2.1. Іронія-ефект як елемент британської лінгвокультури

Відомо, що у британському лінгвокультурному середовищі іронія є «вихідним, невід'ємним, постійним, стандартним елементом звичайної повсякденної взаємодії. Англійці, можливо, не завжди жартують, тим не менш, вони постійно перебувають у стані готовності до використання і сприйняття іронії. Ймовірно, «представники британського суспільства не завжди стверджують протилежне тому, що мають на увазі, однак вони завжди гранично пильні щодо самої можливості існування в висловлюванні іронії. Ставлячи запитання, англієць готовий отримати як пряму, так й іронічну відповідь» [35, с.66].

Таким чином, іронія є невід'ємною складовою британської лінгвокультури, що враховувалося при відборі матеріалу, який розглядається у дослідженні. У контексті пропонованої роботи важливо відзначити, що іронія володіє оцінним значенням, тобто передає ставлення комуніканта до дійсності.

Як відомо, у звуковому мовленні саме інтонація здатна надавати висловлюванню особливого забарвлення, у тому числі іронічного. Сьогодні в науковій літературі розмежовують два терміни – інтонація і просодія. У зв'язку з цим необхідно уточнити, що мається на увазі під кожним з них. Так, у британській фонологічній школі «інтонацію і просодію прийнято визначати таким чином: просодія, або просодичні характеристики, - це термін, який використовується в надсегментній фонетиці та фонології по відношенню до змін таких параметрів, як висота тону, гучність, темп і ритм» [26;38].

Деякі вчені визначають просодію більш широко, включаючи якість голосу як її обов'язковий компонент. Інтонація, у свою чергу, є терміном, який використовується в свержсегментной фонології в ході «вивчення лінгвістично релевантних змін висоти тону, тобто мелодики» [23; 28; 38].

Інтонація в британській культурі відіграє важливу роль у реалізації і декодуванні іронії, іншими словами, вона служить «знаком іронії». У науковій літературі існує таке поняття, як «іронічний тон голосу», тобто маркована інтонація, з якою вимовляється вислів, що містить іронію. Відзначається, що найчастіше іронію передає яскраво виражена «гугнява» інтонація. Проте, існує велика кількість способів інтонаційної передачі іронії [40].

У кількох дослідженнях був проведений аналіз і порівняння просодичних характеристик ізольованих іронічних висловлювань і співвідносних фраз, позбавлених іронічної забарвленості. Було з'ясовано, що «під час виголошення іронічно забарвлених висловлювань спостерігаються значні зміни просодичних характеристик: тонального діапазону, висоти тону, гучності і темпу» [46;50].

Однак результати таких досліджень на матеріалі різних мов виявилися неоднозначними, що, очевидно, пояснюється міжмовних відмінностями, вибором методології аналізу, відмінностями в класифікаціях іронії, використовуваних в процесі аналізу, або, як уже зазначалося, складним і багатоаспектним характером іронії як мовного феномена загалом. Зокрема, такі елементи просодії, як рівень тону і гучність можуть значно варіюватися, і сигналом може стати темп, або швидкість мовлення. Зокрема, «уповільнення комунікантом швидкості мови надає реципієнту більше часу на обробку більш складного для сприйняття іронічного висловлювання, ніж на декодування аналогічного повідомлення, позбавленого іронії» [50, с. 89].

Культурна специфіка британського соціуму ґрунтується на концепті дистанціювання, а специфіка комунікативної поведінки ґрунтується на перевазі концептів увічливості й комічного ставлення до навколишньої дійсності. Так, для британського соціуму поняття дистанціювання в описі особливостей сприйняття простору, особистості й часу є ключовим. В британській культурі дистанціювання пов'язане з почуттям територіальності, прагненням до автономії. Навіть такий

концепт як ривасу є яскраво характерной для британської культурної ітрадиції. «Спостерігається тенденція до зменшення вертикального соціального дистанціювання на тлі збільшення горизонтального. Дистанціювання у тимчасовій площині відбивається в сприйнятті індивідуума лінійно з позиції особистої прагматичної складової» [31].

Специфічність репрезентації представника британського соціуму як комунікативної особистості відбиває механізми фіксування морально-етичних цінностей британського соціуму. Характер комунікативної особистості, а як наслідок – її комунікативна поведінка залежить від мотиваційної основи, обумовленої комунікативною потребою, що визначається культурною домінантою суспільства. Мотиваційна основа британської комунікативної особистості – дистанціювання, що формує поведінкові автоматизми та стереотипи. У британській культурі це комічне ставлення до навколишньої дійсності й норма демонстративної ввічливості. «Комічне ставлення в комунікативній поведінці представлене таким мовленнєвим засобом, як іронія, що тісно пов'язаний з нормою демонстративної ввічливості. Очевидно, що демонстративна ввічливість ідеально підходить до іронії, що заснована на суперечності зовнішнього ставлення відносин до навколишньої дійсності та внутрішнього змісту». Таким чином, іронія – «це засіб відбиття морально-етичних цінностей на рівні комунікативної поведінки» [16].

У свою чергу, у здобутках сучасної художньої британської літератури іронія реалізується на «лексичному, синтаксичному й текстовому рівнях мови зі здатністю іронії підвищувати потенціал текстової інформації та підсилювати антропоцентричну спрямованість тексту. Основою створення іронічного змісту на всіх рівнях мови є структурна багатомірність плану змісту мовного знаку» [29].

На лексичному рівні іронічний зміст виражається за допомогою слова й/або словосполучення. Суб'єктивно-оцінна модальність виникає як результат суперечності між узуальним і оказіональним значенням слова, словосполучення,

старим і новим обсягом понять. Так, іронічна модальність може бути створена за допомогою фіксованого висловлювання. Таке словосполучення етимологічно є мовною метафорою, що втратила образність і стала стереотипним клішованим виразом. Однак у її семантичній структурі зберігаються сліди попередніх контекстів вживання. Це сприяє посиленню іронічного й особливо саркастичного ефекту, тому що модальність стає більше експліцитною, а як наслідок – наближається до саркастичної.

Традиційна консервативність англійського характеру ускладнює аналіз англійського національного гумору і робить його важким завданням, оскільки типова стриманість англійця приховує його справжнє ставлення до подій. Реальне ставлення виявляється на межі напівжартівливого натяку. Іронія у англійців – тонка, і виявляється швидше «в стриманій усмішці, ніж в гучному сміху» [31].

Культура наказує англійцям бути незворушним, чемним і підкреслено ввічливим, серйозним у всіх життєвих ситуаціях. Однак це не перешкоджає англійській іронії вважатися зразковою.

Специфіка англійської іронії значною мірою полягає в тому, що британець не повинен показувати своїх комунікативних намірів, це «балансування між серйозним і напівсерйозним спілкуванням, саме така дискурсивна невизначеність і створює передумови для постійного переосмислення всієї ситуації» [17, с. 211].

Проте, національний англійський гумор можна відрізнити за багатьма специфічними ознаками. Так, помітна симпатія до об'єкта іронії – одна з характерних рис англійського національного гумору. Іронія не вживається в грубих і нахабних жартах.

Основу англійської іронії становить англійська тактовність. Загалом, почуття такту можна вважати невід'ємною рисою характеру англійця, що передбачає недомовленість, тонкі натяки, відсутність прямих нападок, спрямованих на висміюваний об'єкт. Якщо англійцю необхідно відреагувати негативно, то він

висловлює своє невдоволення не за допомогою різких висловлювань, а за допомогою завуальованих описів і порівнянь. Завдяки цьому, англійські гумористичні тексти наповнені евфемізмами.

Англійська іронія відрізняється прихованим характером, скритністю і недомовленістю, через те людині, далекій від англійської культури, складно її зрозуміти. Для повного розуміння англійських жартів необхідно не тільки володіти мовою на високому рівні, а й володіти значними фоновими знаннями про англійську культуру і національний менталітет.

Британська іронія часто визначається через *understatement* - стриманість, недомовленість. До нашого часу стереотип про британську стриманість пішов в минуле, проте згадується в туристичних буклетах. «Потрібно розуміти, іронічні зауваження важко піддаються перекладу» [31, с. 197].

А. Карасик виділяє такі причини нерозуміння англійського гумору. Це відбувається, коли адресат:

- 1) «не сприймає ситуацію як таку, що включає внутрішню невідповідність, не усвідомлює абсурдність або дивний стан речей»;
- 2) «чітко розуміє внутрішню невідповідність у ситуації, але вважає, що гумор як м'яка форма критики до такої ситуації не відноситься, оскільки предметом осміяння виявляються надцінності даної культури» [17, с. 215].

Типові теми для іронії для англійської лінгвокультури це перш за все індивідуальна незалежність, антифаталізм, високий емоційний самоконтроль. Також типовими темами для іронії можуть служити «прихильність англійців традиціям, наприклад, чаювання о 5 годині вечора, також тема погоди» [10, с. 210]. Тобто, теми для іронії англійці беруть з повсякденного життя.

Англійцям властиво робити об'єктами іронії знаменитостей: членів королівської сім'ї, політиків, артистів, спортсменів [17, с. 218]: «*Better to be queen for an hour than a countess for life. Money, like a queen, gives rank and beauty*».

Британці вкрай делікатно ставляться до властивого їм гумору, вважають його національним символом і з невдоволенням ставляться до його оцінки з боку іноземців. Якщо сказати мешканцю туманного Альбіону, що у нього відсутнє почуття гумору, ви завдасте глибокої образи. Отже, Великобританії вдалося зробити «національний гумор своїм брендом, присудивши йому статус тонкого, інтелектуального і вкрай складного для розуміння» [32, с. 301].

Причина унікальності і самобутності англійського гумору вбачається деякими дослідникам у взаємозв'язку національного характеру і кліматичних умов на британських островах. Можливо, так звана «атмосфера туману» («atmosphere of haze») сприяє тому, що все бачиться в деякому серпанку, згладжуються гострі кути, змиваються яскраві фарби.

Як відомо, самі англійці вважають гумор однією з головних рис національного характеру («the greatest British national assets») [36, с. 299] і зараховують його до одного з обов'язкових елементів повсякденного спілкування («a public virtue»). Типові приклади англійського гумору можна знайти як в художній прозі, так і в виступах відомих ораторів і політичних діячів, і в повсякденному житті. Як зазначає англійський антрополог і дослідник національного характеру Кейт Фокс, «в англійській мовній культурі гумор та іронія настільки поширені, що у будь-якій, навіть побутовій, розмові завжди присутня насмішка, іронія, самоіронія, применшення, недомовленість» [35, с. 375].

Дослідники англійської іронії відзначають, що її своєрідність відображають такі особливості національного характеру англійців, як нелюбов до крайнощів, стриманість, схильність до компромісу і зменшення; самоконтроль, страх повернути загальну увагу і опинитися предметом глузувань; схильність до так званих «дистанційних» прийомів у спілкуванні.

Виходячи з національно-специфічних особливостей англійців, виділяють види гумору, найбільш характерні для англійської мовної культури, які включають

в поняття «англійський гумор» До них належать: «применшення (understatement), перебільшення (overstatement), самоіронія (self-deprecation), абсурд і наївні форми смішного (limerics), похмурий гумор (grim humour), брудний гумор (dirty humor)» [45].

Дослідники стверджують, що в основі британської іронії лежить схильність британців приховувати свої емоції. У розмові британцям властиво лише стримано посміхатися, реагуючи на жарти, в той час як в Україні на жарти прийнято реагувати гучним і відкритим сміхом. Більш того, британську іронію не прийнято афішувати.

Варто відзначити іронічне ставлення англійців до ірландців і шотландців. Через свою незвичайну жадібність і торгіві нахили шотландці часто стають об'єктом для сміху та іронії. В англійських анекдотах «ірландець представлений образом людини, яка протистоїть усім законам і правилам, тобто є дзеркальним відображенням законослухняного англійця» [10, с. 210].

В. Карасик зазначає, що в англійській мовній свідомості шотландці та голландці відрізняються завищеною скупістю, а ірландці - нераціональністю, разом з тим скупість досить часто висміюється, а імпульсивність і дивна логіка поведінки рідко зв'язуються з марнотратством стосовно ірландцям [17, с. 218].

Відзначається така риса англійського гумору, як «негативізм і самозасудження» [49, с. 38]. Тобто самоіронія – є нормою для британців будь-якої статі.

Британське почуття гумору має багато різних форм. На найпростішому рівні гумор виражається в фарсі - грубому жарті, в наочності жарту. Такий гумор часто виходить за всі межі і в цьому виді може варіювати від образу чоловіка в жіночій сукні до комічних пародій знаменитої особистості [16, с. 196].

Ще одним різновидом британського гумору вважається «брудний» або «туалетний» гумор, який часто він приймає форму погано приховуваного натяку або гри слів. Предметом такого гумору виступають статеві стосунки або

фізіологічні потреби людини. Така іронія «буває часто примітивною, з великою кількістю нецензурних слів» [16, с. 196].

Британці вміють іронізувати над собою. Ця якість вважається гідністю, а на жарти на свою адресу не прийнято ображатися. Британці схильні висміювати такі власні характерні риси менталітету: «незворушність, серйозність; потішаються над власними помилками і промахами» [35; 36]. Також «у британській культурі поширений так званий «хворий» або «чорний» гумор, де темами жартів можуть бути ядерна війна, старість, фізична неміч або недуга, тобто ті теми, які обговорюються за зачиненими дверима» [16, с. 196].

Для традиційного гумору британської нації характерним є вияв у ньому іронії та сарказму. Іронія легше піддається опису як самостійне, у той час як при визначенні сарказму автори часто відштовхуються від поняття іронії або порівнюють сарказм з іронією чи розглядають саркастичне висловлювання на тлі іронічного. Іронічність – «атрибут британської неповторності, спрямовані, в першу чергу, на самих себе» [31].

Для британців важливим фактором є можливість необразливо посміятися над співрозмовником, посміятися, «в рукав». Цей прийом називається *tongue in cheek*, що є синонімом слова «хитро», а також означає «нещиро або іронічно». Коли мовець висловлюється таким чином, його співрозмовник може й не помітити іронію. Іронія і сарказм виявляються соціально прийнятним способом каналізувати негативні емоції і дати волю своїм агресивним імпульсам. З одного боку, є зовнішня серйозність і щирість, з іншого – за цією зовнішньою серйозністю і щирістю можуть ховатися насмішка, засудження або негативне судження про співрозмовника. Ця прихована англійська іронія дозволяє зберегти гармонійні соціальні стосунки. Завдяки іронії мовець може продемонструвати свій розум, що є дуже важливим поняттям для світського спілкування.

Уміння іронізувати – це чудова риса англійців. Іронія допомагає їм у вирішенні складних проблем, попередженні агресії і конфліктів, зняття стресу і багато іншого. У іронічних висловлюваннях порушуються моральні, етичні, релігійні, соціальні, політичні норми. Найбільш часто уживані лінгвальні прийоми створення іронії – антонімічне порівняння, асоціація, алогічний контраст, контекстуальна антонімія, пародіювання, оксиморон, контраст, мовна гра [41].

Таким чином, іронія англійців відображає риси їх національного характеру (скритність, тактовність, завуальованість, абсурдність), висловлює культурні і суспільні цінності, володіє різноманітним форм (анекдоти, різноманітні жарти). Іронія - важливий елемент в англійській національній картині світу, ментальних характеристиках та традиціях.

2.2. Засоби створення іронії-ефекту у британських прислів'ях та приказках

Саме прислів'я та приказки роблять мову більш живою і виразною. Багатство виразних засобів, як точна рима, проста форма, стислість, зробили прислів'я і приказки стійкими і емоційними. Головною особливістю прислів'я є закінченість і повчальний зміст. На відміну від прислів'я, приказка не є повним судженням. Приказка, у свою чергу, є частиною судження, пропозиції, вона замінює собою окремі слова або навіть групи слів. Прислів'я, як правило, складають повне речення, а приказка може бути словосполученням.

Аналіз британських прислів'їв та приказок на наявність у них іронії доцільно, на наш погляд, проводити, спираючись на виявлення в цих пареміях ознак порушення максим Г. Грайса та Дж. Ліча [37; 44], а також визначення мовних засобів створення іронії-ефекту. Окрім того, як показав аналіз мовного матеріалу,

іронічний сенс у британських пареміях може створюватися принаймні двома типами стратегій:

- лексико-семантичною, яка полягає в маніпулюванні мовної та узуальною нормою;
- логіко - семантичною, яка переважно реалізується з опорою на логічні норми і картину світу.

У британській етнокультурі можна виділити низку прислів'їв та приказок, де англіїці іронізують над собою в різних життєвих ситуаціях. Наприклад: «*Haste makes waste*», «*Easy does it*», «*He laughs best who laughs last*». У наведених прикладах іронія виникає за рахунок логіко-семантичної помилки, оскільки дія має несподіваний результат і порушує максимум схвалення.

Багато у британців прислів'їв з зоологічним елементом: «*To buy a pig in a poke*», «*A cat has nine lives*», «*A leopard can't/doesn't change its spots*», «*Dogs that put up many hares kill none*». У наведених прикладах використовується іронічна метафоризація і порушується максима такту, оскільки людина порівнюється з твариною.

Англійськомовні вислови свідчать про етнокультурну орієнтацію на дію - лінощі, неробство тут оцінюються як диявольська спокуса, як неучтво, навіть ментальна убогість («*A rolling stone gathers no moss*», «*Idle hands call for a Devil*», «*Laziness is a mother of evil*»). Тобто праця здавна сприймалася як найвища чеснота людини. Англійське прислів'я «*A rolling stone gathers no moss*» навпаки змушує людину зупинитися, нажити стан, будинок і матеріальні блага - «мох». А, якщо людина буде котитися, як камінь, мотатися по світу, то розтратить усі свої багатства [67].

Також британці часто самоіронізують над собою: «*A bad workman always blames his tools*», «*Among the blind the one-eyed man is king*», «*He laughs best who*

laughs last». У наведених прикладах є такі стилістичні прийоми як повтор, контраст, порушення максими схвалення, лексико-логічна помилка.

Риторичне питання часто використовується для іронічного натяку на неправдоподібність або абсурдність того чи іншої думки або твердження. В даному прикладі в іронічному питанні виявляється скептичне сприйняття: *«We are both queens, so who will hang out the laundry?»*

У британському етнопросторі є багато прислів'їв про дурнів та необачливих людей. Наприклад, *«A fool and his money are soon parted»*, *«A fool at forty is a fool indeed»*, *«A drowning man will clutch at a straw»*, *«Adversity and loss make a man wise»*, *«A Fools rush in where angels fear to tread»*, *«Beggars can't be choosers»* [67].

Часто іронія в англійськомовних приказках і прислів'ях виявляється через транспозицію синтаксичних конструкцій стверджувальних, негативних і питальних речень. Наприклад, *«We are both queens, so who will hang out the laundry?»*.

Реалізація іронії-ефекту в інших британських приказках та прислів'ях відбувається за допомогою синтаксичних засобів, вставних речень і слів, обставинних і дієприкметникових конструкцій.

Перш за все варто звернути увагу на ті британські приказки та прислів'я, в яких використовується прийом *порівняння*: *«A bird in hand is worth two in the bush»*, *«Actions speak louder than words»*, *«Better to wear out than to rust out»*, *«It's better to be safe than sorry»*, *«Better to be poor and healthy rather than rich and sick»* [67]. Тут порівнюються дві ситуації і є вказівка на бажаний результат.

Характерною рисою англійських прислів'їв є директивна або регулятивна функція, що полягає у повчальному аспекті прислів'я, який містить у собі морально-етичні цінності. Цікаво, що для таких прислів'їв характерним є наявність імперативно забарвленого «do» та «don't». Слід зазначити, що настанова не завжди може бути очевидною, а ніби прихованою «між рядками». Адресат повинен певною мірою і сам зробити висновок на основі сказаного: *«Don't bite off more than you can*

chew», «*Don't bite the hand that feeds you*», «*Don't blow your own trumpet*», «*Don't cast pearls before swine*», «*Don't count your chickens before they hatch*», «*Don't cross a bridge until you come to it*», «*Don't judge a book by its cover*», «*Don't kill the goose that lays the golden eggs*», «*Don't put all your eggs in one basket*», «*Don't put the cart before the horse*», «*Don't throw the baby with the bathwater*» [67].

Іронія полягає в тому, що ці приказки вживаються постфактум і такі поради є, як правило, запізнілими. Деякі іронічні прислів'я мають відтінок прогнозування, тобто натякають на позитивний результат конкретної дії, або ж навпаки – застерігають від негативних наслідків шляхом моделювання ймовірного результату: *Better safe than sorry*. Іронія застерігає від необдуманих або безрозсудних вчинків, провокує діяти обачно, показуючи на два можливих варіанти розвитку подій («safe» – «sorry»).

Прислів'я дає учасникам комунікативного акту сценарій або шаблон поведінки в типовій мікроситуації, вказує на моральні життєві орієнтири, розвиває та формулює певні принципи. Тому порушення логіко-семантичних зв'язків може вказувати на іронічне забарвлення: «*All that glitters is not gold*», «*Among the blind the one-eyed man is king*», «*An empty vessel makes much noise*», «*Barking dogs seldom bite*» [67].

Також використовується часто гіпербола. З метою кращого сприйняття основного змісту прислів'я, глибшого розуміння застереження, поради або рекомендації використовують гіперболізацію – «навмисне та очевидне перебільшення. Основною метою гіперболи є надання естетичності, переконливості та емоційного забарвлення» [24]. Слід зазначити, що часто перебільшення доводиться до крайності і сприймається не буквально: «*Between promising and performing a man may marry his daughter*», «*A cat has nine lives*», «*Give them an inch and they'll take a mile*», «*If wishes were horses, beggars would ride*» [67].

Невід'ємним аспектом прислів'я є вираження емоційності і характеристики певної ситуації або предмета. Найкращим інструментом для цього є епітет – слово (як правило прикметник), яке визначає якісну сторону поняття та явища і підкреслює якусь його рису або характерну ознаку. Епітети мають дуже широкі використання у художньому стилі мовлення, і малі фольклорні жанри не є винятком. Наприклад, «*An idle brain is the devil's workshop, Every cloud has a silver lining*», «*It's the squeaky wheel that gets the grease*», «*Mighty oaks from little acorns grow*» [67].

Часто в англійських прислів'ях використовуються метафори. Метафорою називають свідоме відхилення від очевидного та буквального смислу поняття чи образу. В її основі лежить розкриття природи певного явища за допомогою характерних рис іншого явища [24]. Тобто, весь процес метафоризації полягає у проведенні непрямої аналогії та висвітленні переносного сенсу явища чи предмету. Оскільки метафоричність вважають характерною рисою прислів'я, яка є обов'язковою для більшості інших пареміологічних одиниць, метафору можна назвати широкоживим засобом виразності. Потреба використання метафоричності виникає внаслідок того, що у прислів'ях нерідко виражаються складні, комплексні та неоднозначні аспекти реальності.

У такому випадку метафора стає інструментом їх осмислення, номінації, оцінки та опису. Наприклад: «*An ill wind that blows nobody any good*», «*Why buy a cow, when milk is so cheap*», «*Curses are chickens, come home to roost*» [67].

Близьким до метафори поняттям є персоніфікація або уособлення – перенесення ознак та властивостей живого істоти на неживий предмет. Наприклад: «*Envy has no holiday*», «*Necessity is the mother of invention*», «*Stitch in time saves nine*» [67].

Розповсюдженням явищем в межах англійськомовного фонду є антитеза – протиставлення риторичного характеру. Вона покликана «виражати контраст

понять або явищ, що протиставляються, за допомогою їх різкого порівняння та акцентування їх протилежності» [29]. Нерідко антитеза «використовується, щоб сказати, що X краще Y (де “X” та “Y” – поняття, що протиставляються)» [24, с 75]. Наприклад: «*The wound caused by words is worse than the wound of the bodies*», «*Actions speak louder than words*», «*Blood is thicker than water*» [67].

Особливе місце у структурі паремій займає іронія – прийом з гумористично-сатиричним відтінком, який полягає у використанні альтернативного значення, яке є повністю протилежним істинному сенсу висловлювання [28]. Іронія використовується в контексті жартівливого ставлення до ситуації, об'єкта або явища і може мати як негативну, так і позитивну конотацію. Іншими словами, іронією можна назвати гумористичне висловлювання, виражене через інакомовлення. Іронія — це правда під виглядом жарту.

Як правило, у живій мовленнєвій ситуації мовець виділяє іронічність відповідною інтонацією. Наприклад: «*to shout louder, employ the silence*»; «*good fence makes good neighbors*» [24].

Також часто використовується такий засіб виразності, як повтор. Існує також «стилістична фігура еліipsis, яка безпосередньо впливає на синтаксичну структуру прислів'я-речення» [29]. Він використовується для вилучення зі структури речення слів та словосполучень, які можна домислити, опираючись на контекст. Використання еліipsisу в прислів'ях зумовлене потребою ущільнити прислів'я та досягти його лаконічності. Наприклад: у другій половині прислів'я «*no one is a fool always, everyone sometimes*» вилучено «...is a fool...», але інтуїтивно можливо відновити пропущений елемент.

Також часто в англійських приказках використовуються анімалістичні образи для суб'єктивної оцінки людей та їх дій: «*While the cat's away, the mice will play*», «*You can't teach an old dog new tricks*», «*One cannot run with the hare and hunt with the hounds*» [67].

Дається взнаки протестантська прагматичність. В англійських прислів'ях часто висловлюється повага до багатства, а бідність прирівнюється до хвороби та прокляття.

У порівнянні з українською мовою, у англійській мові негативні вислови про багатство нечисленні. Більшість англійських прислів'їв та приказок на цю тему пов'язують бідність з деградацією особистості: «*An empty sack cannot stand upright*», «*The devil dances in empty pockets*». Також вони роблять акцент на подоланні життєвих труднощів: «*God helps those who help themselves*», або змальовують життя в оптимістичному світлі: «*Life is a box of chocolates, Life is sweet*» [67]. Тож, можна констатувати, що національно-маркована англійська іронія сформувалася в умовах англійського суспільства і несе в собі елемент насмішки над «абсурдністю повсякденного життя».

Висновки до Розділу 2

Варто визначити, що англійська іронія – це явище, що має етнокультурну специфіку. Як правило, англійська іронія будується на контрасті, недомовленості, парадоксі. Щодо стилістичних засобів створення іронічного ефекту, то серед найчастотніших виділяють такі, як порівняння, метафора, гіпербола.

Дається взнаки протестантська прагматичність. В англійських прислів'ях часто зустрічаємо повагу до багатства, а бідність прирівнюється до хвороби.

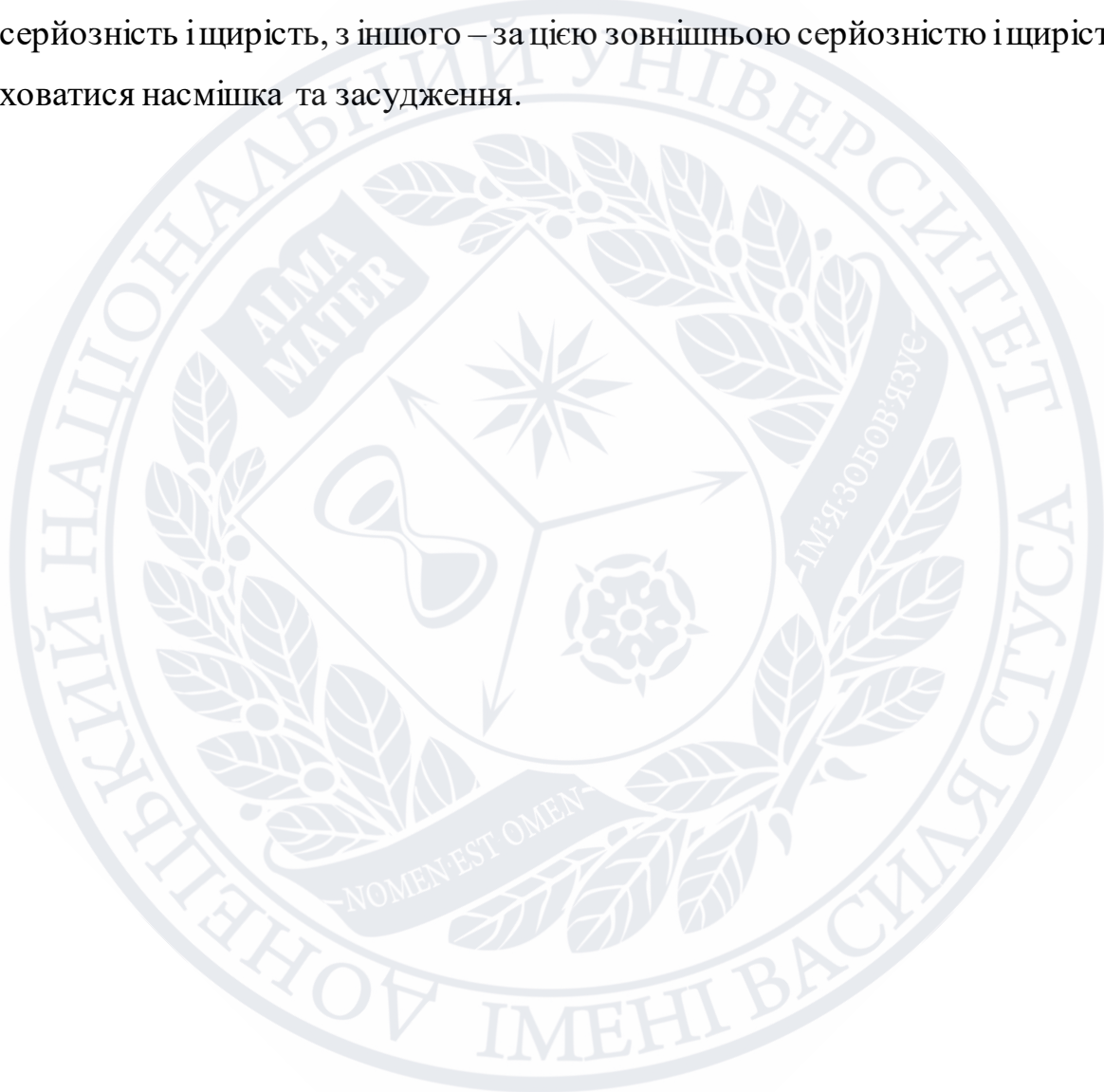
У англійській мові негативні вислови про багатство нечисленні. Більшість англійських прислів'їв та приказок на цю тему пов'язують бідність з деградацією особистості.

Британці схильні висміювати такі власні характерні риси менталітету, як незворушність та серйозність. Вони потішаються над власними помилками і промахами. Реалізація іронії-ефекту в інших британських приказках та прислів'ях

відбувається за допомогою синтаксичних засобів, вставних речень і слів, обставинних і дієприкметникових конструкцій. Англійці полюбляють іронізувати над собою і часто використовують образи тварин.

Іронія і сарказм виявляються соціально прийнятними. Прагматична мета іронії – вираження негативних емоцій осуду та агресії. З одного боку, є зовнішня серйозність і щирість, з іншого – за цією зовнішньою серйозністю і щирістю можуть ховатися насмішка та засудження.

РОЗДІЛ 3

ІРОНІЯ-ЕФЕКТ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІНГВОПРОСТОРІ

3.1. Роль та особливості іронії-ефекту в українській лінгвокультурі

В українському контексті іронія має свою багату й колоритну традицію, коріння якої сягають ще середньовічних часів. Іронія виступає як засіб творення комічного та бурлескного в творчості українських мандрівних дяків [9].

Саме традиція бурлескної поезії, що межує з пародією, травестією й відвертою сатирою, може, на наш погляд, вважатися предтечею романтичної іронії в українській духовній культурі. Через вертеп, інтермедію, різдвяні й великодні вірші червоною ниткою тягнеться бурлескна, жартівливо-гумористична, відверто іронічна тема.

Засаднича для української літератури поема Івана Котляревського «Енеїда» генетично пов'язана з давньоукраїнською бурлескною традицією. Національний мотив – тут і одяг, і їжа, і звичаї типowo українські. Боги п'ють-бенкетують, гулянка переноситься то на небеса, то на землю, все змішалось у п'яному чаді. Автор підхопив і творчо розвинув ту «гумористичну жилку українського народу, схильну до пародіювання». Він продемонстрував цю «іронічну жилку» як характерну рису українського менталітету – звичку прикрашати своє горе жартами, здатність сміятися над, здавалося б, найсерйознішими речами. Особливо такими рисами виділялося козацтво. Тому не випадково головний герой названий козаком, а його супутники-троянці зображені козацькою ватагою. Ці персонажі наділені всіма характеристиками козаків – не розпачають в горі, а проявляють дива винахідливості, спритності, мужності, хитрощів.

Читаць сміється, впізнаючи своїх сусідів чи друзів і знайомих у хабарникові Нептуні, начальників – у тупому держиморді Зевсові, хитрих українських жіночок – у Юноні чи Венері.

Під зовнішньою розважальною функцією поеми прихований її справжній зміст – це і є прийом романтичної іронії. Де мова йдеться про богів, правителів, багатів і владоможців, поет вдається до гнівного викриття, сатири, осуду, глузування й бичування. Все піднесене стає ницим, нікчемним, перетворюється на зло, потворне, викликає гнів і осуд, дошкульний сміх. Коли ж заходить мова про звичайних людей, то тут відчувається патетика, відверте замилювання їх характерами, вчинками, співчуття й захоплення.

Отже, контекст романтичної іронії, що виразно проглядається в «Енеїді» Івана Котляревського, дозволив авторові явити світові самотутню українську історію, розкритикувати й висміяти тогочасну дійсність з її суспільними вадами та недоліками окремих типів людей, стимулював замислитися над долею народу.

У стилі романтичної іронії написані й інші твори Івана Котляревського, зокрема «Пісня князю Куракіну», де урочисте вітання губернатора перетворене у викриття кривди й гноблення, в осуд соціального зла, а також п'єса «Москаль-чарівник», анекдотичний сюжет якої дозволяє висміювати нікчемність, ницість, духовну спустошеність аморального чиновництва на тлі моральної чистоти й духовного багатства представників простого народу.

Традиція пародійної та бурлескної творчості в українській літературі насамперед, досить багата й плідна, вона становить цілий напрям – «низове бароко», яке стало помітним явищем культури. Можна вважати, що саме це явище підготувало «грунт для сприйняття й проростання в українській духовній культурі романтичної іронії» [11].

3.2. Іронія в українських приказках та прислів'ях

Українські приказки та прислів'я багаті на іронію. Одним із специфічних видів вживання іронії-ефекту в українських приказках є римування: *«Хома не без ума: не б'є жінку, а тещу»*, *«Коли не Кирило, то не пхай туди рило»*, *«На тобі, Данило, що мені не мило»*, *«У кожного Мусія своя затія»*, *«Голодній Гапці хліб на гадці»* [63]. Також іронічний ефект мають прислів'я з антропонімами Стецько, Гапа та інші: *«Іван – ні Богу ні нам»*, *«Стецько з печі – торбу на плечі»*, *«Уже й Стьопа борщем хлопа»*, *«То ще була Гапа (дурна)»* тощо.

Так, Н. Малюга, проаналізувавши українські приказки і прислів'я, зазначає, що рима для прислів'їв не є самоціллю, художньої вартості без неї вони не втрачають, однак при цьому рими з'єднують прислів'я в одне ціле, примушують образи триматися поряд. Вони допомагають підкреслити паралелізм частин, зіставити значення, включені в римовані слова. Іноді в прислів'ях рими бувають *«настільки точні й виразно змістовні, що навіть самі по собі без контексту здатні психологічно насторожувати, будити фантазію, давати роботу мозку»* [22]. Узагальнений образ українців, що пов'язаний зі сподіваннями народу на краще майбутнє та вірою в добро, в українській мові втілюється в антропонімах Солоха, Настя, Нечипір та багато інших: *«Удалося, як тій Солосі»*, *«Казала Настя, як удасться!»*, *«Совайся, Нечипоре, по гарячій сковороді»* [56].

Українські приказки та прислів'я з ефектом іронії мають різноманітну тематику. Вони можуть характеризувати ситуацію, людину, діяльність в цілому або частково. Не залишилися не поміченими у прислів'ях та приказках і форми поведінки людини [11].

Приказки з ефектом іронії виявляються у різних життєвих ситуаціях. Для створення іронічного ефекту застосовують різноманітні мовні засоби, фонетичні

засоби, зокрема, застосування антропонімів у римованому співзвуччі, алітерація й асонанс, що сприяють стійкості паремій та їхньому запам'ятовуванню [22].

За тематикою іронічних українських приказок і прислів'їв можна виділити такі тематичні групи, як: оцінка ситуації чи людини; оцінка поведінки людини; успіх, удача, щастя; невдачі, горе – біда, голод; краса, несподіваний результат.

Тож цілком справедливо можна вважати прислів'я та приказки окремими текстами, що несуть іронію-ефект у лаконічній формі, при цьому їм притаманна відносна незалежність від тексту, в якому вони можуть функціонувати.

Проаналізуємо тематичне застосування іронії у національних українських приказках та прислів'ях.

Найбільш популярною темою для іронічних паремій в українській мові можна відзначити прислів'я та приказки про лінощі та лінивих людей, а також тих, хто всього боїться. У цих текстах яскраво виявляється іронія щодо образу життя ледащих героїв, які нічого не хочуть робити, але при цьому мати бажане. Наприклад [56; 63] :

«Аби день до вечора»,

«Без труда нема плода»,

«В закритий рот муха не влізе»,

«Як не гріє дух, то не зігріє й кожух»,

«Без сили духа в'януть вуха»,

«Боятися вовка – в ліс не ходити»,

«Бачить кіт сало, та сили мало»,

«Зустрічний вітер навіть вороні заважає».

Не менш поширеними є й прислів'я про п'яниць та п'янство, яке доволі поширене в українській народній традиції.

«Загуляв, так загуляв: ні чобіт, ні халяв»,

«Дасть Бог упитися, та не дасть проспатись»,

*«Як за чарку, то й за сварку»,
 «Краще дівку цілувати, ніж горілку шанувати»,
 «Що п'яниця, що свиня – то однакові звання»,
 «Ми горілку не п'ємо – тільки з хлібом їмо»,
 «Від п'яного й чорт утікає» тощо.*

Так, іронічно описані особливості поведінки людей, що зловживають алкоголем, у таких влучних та іронічних приказках і прислів'ях, що виражають осуд, застерігають та навчають.

Часто українські прислів'я та приказки висміюють дурнів, які у житті ні до чого не здатні. У таких пареміях можна побачити іронію-ефект, що символізує поступову деградацію п'яниці та його пряму дорогу до злиднів. Ось, наприклад, такі іронічні вислови можна знайти в народній творчості [56; 63]:

*«П'яниця проспиться, а дурень ніколи»,
 «Борода не робить мудрим чоловіка»,
 «Виріс, а ума не виніс»,
 «Голий та босий, а голова у вінку».*

Прийом контрасту у наведених прикладах будується на опозиції. Іронія створюється порушенням пресупозиції про те, що людина повинна бути розумною.

Часто українські прислів'я та приказки висміюють хитрість, недолугість і непорядність деяких персонажів [56]: *«Душа – не руки, милом не відмиєш», «Вкрадеши голку, а потім корову», «Високо літає, та низько сідає», «Душа християнська, та совість поганська», «Сорочка біленька, та душа (совість) чорненька», «Тіло в злоті, а душа в мерзоті», «Брехливу собаку далеко чути», «Виміняв шило на швайку», «Як піде душа по руках, то чортові дістанеться», «З брудної води ще ніхто чистим не вийшов».* У прикладах часто використовується прийом асоціації і гіперболічний результат для іронічного ефекту.

Ціла низка українських приказок та прислів'їв містять іронічні форми, що описують іншими (непрямими) словами соціальну (фінансову) нерівність людей, тобто бідність одних та багатство інших [56; 63]: *«Аби шия, а ярмо буде»*, *«Багатий, як циган на блохи»*, *«Багатому й чорт яйця носить»*, *«Байдуже ракові, в якому його горицику зварять»*, *«Багато ума, та в кишені катма»*, *«Біда біду тягне»*, *«Вище себе не підскочиш»*, *«Від своєї тіні не втечеш»* тощо. У цих прикладах задіяний прийом контекстуальної стилістичної антонімії. Також у вищенаведених прикладах виявляється іронічне порівняння життєвих можливостей людини з рисами її характеру.

Яскравими прикладами використання іронії-ефекту в українських прислів'ях та приказках можна вважати такі тексти, де жатівливо описується незламність та винахідливість українців [56; 63]: *«Аби хліб, а зуби знайдуться»*, *«Або пан, або пропав»*, *«Або дома не бути, або волі здобути»*, *«Береженого Бог береже, а козака шабля»*, *«Битому собаці кия не показуй»*. Одні прислів'я показують, що українцям притаманне більш філософське ставлення до життя та смерті (*«Помер ти сьогодні, а я - завтра»*), інші трактують цей трагічний фаталізм як байдужість (*«Жалістю не допоможеш, коли смерть прийшла»*). Іронічно українці ставляться до смерті та нещастя: *«Двом смертям не бувати, а однієї не минути»*, *«перед смертю не надихаєшся»*, *«Горбатого могила виправить»*. В наведених прикладах, комізм і іронія полягає в осміюванні трагічних ситуацій. Виявляється, що український народ сприймає життя як муки та іронічно ставиться до життєвих випробувань: *«Гіркий світ, а треба жити»*, *«Живу і світу не бачу»*, *«Добре живемо – хоч повісься, хоч заріжся!»*. Також є прислів'я про своєрідне життєлюбство українців: *«Жити – мучитися, а вмирати не хочеться»*, *«Горе тому, що земля на ньому»* [56; 63].

Численні українські приказки свідчать про насмішкувато-іронічне ставлення до смерті: *«Більше разу не вмирати», «Боятися смерті – на світі не жити», «Пішов на дно раків ловити», «Не вмер Данило – болячка задавила»* [56].

Крім того, певний оптимізм міститься в прислів'ях, які відбивають життєву мудрість українців, висловлений з використанням іронії-ефекту [56]: *«Апетит з їдою прибуває», «Баба з воза - кобилі легше», «Без нашого Гриця вода не освятиться», «Біда помучить і мудрості научить», «Бійся не того собаки, що бреше, а того, що лащить», «Близько лікоть, та не вкусиш», «Було б пишно, а каша буде», «Велике дерево поволі росте»* тощо.

До цього ж типу паремій можна віднести й ті, що іронічно описують марні надії та справи людини, як наприклад [56; 63]: *«Буває, що й корова літає», «Було, та за водою пішло», «В ліс дрова не возять», «Багато дива, мало млива»* та ін.

І ще одна група паремій з іронічним ефектом, на наш погляд, це прислів'я та приказки, що описують відносини між людьми – і дружні, і ворожі [56; 63]: *«Брат мій, а хліб їж свій», «Краще погана дорога, ніж поганий супутник»* тощо. Дещо близькими за характером є й іронічні тексти щодо образу життя людини, що пов'язані із ставленням до інших: *«Видно пана по халяві», «Вискочив, як Пилип з конопель», «В нього руки на всі штуки»*.

У наведених прикладах використаний прийом алогічного контрасту.

Метафорично описують з іронією життєві події, що трапляються у житті українців, й такі прислів'я [56; 63]: *«Вісті не лежать на місці», «Гуляй, душа, в тілі, поки кості цілі», «Кінь на чотирьох ногах і то спотикається», «Голодній курці просо сниться»*.

Іронія часто виявляється в прислів'ях, які стосуються опозиції молодий-старий, недосвідчений-досвідчений [56; 63]: *«Багато будеш знати, скоро постарієш», «Молодо – зелено (погуляти велено)», «Яйця курку не вчать», «За (одного) битого двох небитих дають»*. Тут використаний прийом прихованого

натяку і контрасту (битий – небитий), що і приводить до іронічного ефекту. Іронія побудована на прийомі парадоксу та помилкового алогізму.

Також часто виявляється іронія в прислів'ях, які вказують на неочікуваний результат дії [56; 63]: *«Ось тобі, бабуся, і Юрїв день»*, *«Якби знав, де впаду, соломки б підстелити»*, *«Не було печалі (так (та) чорти накачали)»*, *«Не було у баби клопоту (турбот), (так) купила (баба) порося»*, *«Не знаєш, де знайдеш, де втратиш»*, *«Хрін редьки не солодиший»*, *«І на бабу буває хиба»*. Іронія побудована за допомогою логічно-семантичної невідповідності.

Також часто іронія виникає внаслідок ефекту обманутого очікування: дефініції навмисно переставлені місцями: *«На нема й суду нема»*, *«Що з воза впало, то пропало»*. Цей приклад побудований на ефекті обманутого очікування: дефініції навмисно переставлені місцями.

В українській народній культурі більш помітне трактування праці як джерела матеріального благополуччя та успіху: *«Як робиш, так і матимеш»*, *«Хто дбає, той і має»*, *«Щоб лиха не знати, треба своїм плугом та на своїй ниві орати»*. Хоча і є українські народні вислови, де чесна праця аж ніяк не пов'язується із достатком чи збагаченням. Вчені пов'язують це з історією країни –затяжним кріпацтвом, традиційним безправ'ям народу та «общинним» володінням землею. У селян виробилася звичка «відбування» роботи як покарання, не було зацікавлення у її результатах (*«Від роботи коні дохнуть»*) [56; 63].

Часто прислів'я та приказки зберігають логічні механізми, але вони стилістично знижені, комічно обіграні, що і надає іронії ексцентричності та оригінальності. Наприклад, *«Баба з возу – коням легше»*, *«Своя ноша не тягне»*, *«За що купив, за те й продаю»*. Іронія у вищенаведених прикладах веде до якісно нового переосмислення інформації.

Таким чином, в українській мові іронія-ефект висвітлюється у приказках та прислів'ях завдяки застосуванню прийомів гіперболи, абсурду, самоіронії та

порівняння. В них проявляються сутність українського національного характеру та історії народу.

Висновки до розділу 3

Отже, як показав аналіз, в українських приказках і прислів'ях на теми зовнішності, характеру, образу життя українців часто використовується іронія-ефект. Українці охоче іронізують над такими важливими темами, як життя, смерть, праця, достаток.

Дуже помітно відрізняється у британській та українській культурах ставлення до багатих та багатства. В українській лінгвокультурному просторі багаті люди отримують, як правило, негативні характеристики, а у британців – навпаки, позитивні. Також в українських прислів'ях цього класу чимало т заздрості до людей, які живуть краще за інших («Сусід спати не дає – добре живе»). Все це, на думку дослідників, є проявами психології, орієнтованої на зрівнялівку.

Є достатньо багато прислів'їв та приказок, спільних за британського та українського лінгвопростору («Друзі пізнаються у біді», «Гора мишу породила», «Біда не приходить одна»). Інші вирази мають однаковий зміст, але різну словесну форму в різних мовах. Також частина народних приказок і прислів'їв є унікальними, тому що вони притаманні тільки одному народу та пов'язані з його цінностями, життєвим досвідом, історією. Наприклад, англійські вислови «*Courtesy is next to godliness*» не мають аналогів у українській мові.

РОЗДІЛ 4

СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ІРОНІЇ

4.1 Практичні аспекти перекладу іронії

Іронія є культурно-специфічною категорією, яка не передається з однієї культури в іншу, зазвичай через те, що залежить від деталей конкретного культурного оточення. Тому надзвичайно складною є проблема перекладу іронії. Переклад цього стилістичного засобу складається з двох етапів: спочатку необхідно розпізнати іронію і потім вже її відтворити. Розпізнати іронію часто можливо лише на відповідному культурному фоні. Як і будь-який вислів із яскравим культурним підґрунтям, іронію часто неможливо перенести в іншу культуру повною мірою. Дослівний переклад іронічного вислову іншою мовою часто спотворює первинний зміст чи й узагалі виявляється нісенітницею, оскільки кожна культура має власні метафори, ідіоми та способи створення тонкої двозначності [19].

Українське слово іронія і англійське слово *irony* не є абсолютними еквівалентами. На цей факт звертають увагу перекладачі, зокрема П. Палажченко зазначає, що англійське слово *irony* не слід плутати з *іронія*, хоча зрідка це слово і вживається в значенні, близькому до англійського *irony*, *ironic* (наприклад, в словосполученні іронія історії); «по-англійськи *irony* майже завжди *парадокс*» [62, с.198].

Відзначаючи, що взагалі слово *irony* насилу піддається визначенню і його дефініції представляються досить натягнутими і не проникають в суть слова, він вважає, що найкраще слово *irony* описують синоніми: *incongruity*, *paradox* і навіть *absurdity*. Наприклад, фразу *The irony is that ...* можна перевести як *Парадокс полягає в тому, що* Проте, переклад слів *іронія*, *іронічний* в значенні *він говорив з неї з іронією*, *іронічний тон*) викликає труднощі. Тут можуть «підійти слова *sarcastic*, *sarcastically* або *half-joking*, *teasing (tone)*, *less than seriously* і так далі» [62, с.199].

Тому, переклад українських слів *іронія, іронічний* в значенні *він говорив з неї з іронією, іронічний тон*) викликає труднощі. Тут можуть бути використані слова *sarcastic, sarcastically або half-joking, teasing (tone), less than seriously* і так далі. [18; 28].

Існує два загальні підходи до перекладу іронії: очуження та одомашнення. Очуження означає збереження в цільовому тексті інтертекстуальних елементів, що асоціюються з культурою-джерелом. Одомашнення трактується як заміна таких культурно-специфічних елементів тексту-джерела елементами, що відоміші в цільовій культурі, хоч і не обов'язково належать до неї. Центральним для іронічного висловлювання, таким чином, стає акт інтерпретації [34]. Перекладач, будучи в якості компетентного читача, виявляє іронію і реконструює її у мові перекладу.

Дослідник цього явища В. Коптілов виділяє три типові випадки співвідношення експліцитного і імпліцитного смислу в оригіналі та перекладі:

1. «Співвідношення експліцитного і імпліцитного значень в перекладі і оригіналі залишається незмінним, причому підтекст відтворюється в перекладі за рахунок передачі мовного змісту оригіналу.
2. Співвідношення експліцитного і імпліцитного значень в перекладі і оригіналі залишається незмінним, але є модифікація мовного змісту оригіналу.
3. Співвідношення смислів змінюється в силу експлікації підтексту. При цьому перекладацьке рішення визначається тим, чи повною мірою відтворення мовного змісту оригіналу в перекладі може забезпечити передачу підтексту. Очевидно, що експлікація підтексту призводить до втрати іронічного сенсу і перешкоджає повному відображенню стилістичних особливостей оригіналу, але ця стратегія є поширеним прийомом перекладу іронії» [18].

Якщо дотримуватися погляду про те, що основна функція іронії – вираження негативного ставлення, то передача змісту іронічного висловлювання буквально

дозволяє перекладу справляти такий же ефект на аудиторію, який на читачів справляє оригінальний текст, а значить можна говорити про досягнення еквівалентності.

Увага перекладачів акцентується на ключових аспектах іронічного сенсу – семантиці, оцінковості і формальних маркерах іронії [18]. Проблема іронії в перекладі часто пояснюється «відмінностями між способами вираження іронії, прийнятими в різних культурах; додаткові труднощі можуть бути пов'язані з присутністю в іронічному контексті елементів, специфічних для вихідної культури» [13, с. 48]. На підставі аналізу прикладів автор рекомендує використовувати такі прийоми перекладу іронії:

- 1) «повний переклад з незначними лексичними або граматичними перетвореннями;
- 2) розширення вихідного іронічного виразу, тобто вербалізація частини підтексту;
- 3) антонімічний переклад;
- 4) додавання смислових компонентів;
- 5) культурно – ситуативна заміна».

Ще одним прийомом перекладу іронії можна вважати включення додаткових маркерів іронії (наприклад, модальних слів), що сигналізують наявність підтексту, якщо існує ймовірність того, що представники різних культур можуть не розпізнавати іронію.

Нарешті, наведемо перелік умов, які полегшують переклад іронії в конкретній мовній парі:

- 1) спільність соціокультурних знань у носіїв мов;
- 2) схожі способи мовної реалізації іронії;
- 3) схожі норми вічливості;
- 4) використання іронії в одних і тих же цілях;

5) схожість інститутів (наприклад, правової системи).

У таблиці 2 наведено британські прислів'я та приказки з буквального та адекватним перекладом українською.

Таблиця 2. Англо-український переклад британських прислів'їв та приказок: буквальний та адекватний

Британські прислів'я та приказки	Буквальний переклад	Адекватний переклад
An evil chance seldom comes alone.	Біда рідко приходить одна.	Прийшла біда – відчиняй ворота.
Adversity is a great schoolmaster.	Нещастя - великий вчитель.	Біда вимучить, біда і навчить. Що мучить, то й вчить.
As well be hanged for a sheep as for a lamb.	Все одно, за що бути повішеним: за вівцю або за ягня.	Сім бід – один отв'іг.
Pigs might fly if they had wings.	І свині б літали, будь у них крила.	Буває, що і курка півнем співає.
Better the foot slip than the tongue.	Краще ногою затнутися, ніж мовою.	Слово не горобець: вилетить - не впіймаєш.
A penny saved is a penny gained.	Пенні заощаджене все одно що пенні зароблене.	Копійка гривню береже.
If the sky falls, we shall catch larks.	Якщо небо впаде, ми будемо ловити жайворонків.	Якби та якби, та в роті вирости гриби, був би і не рот, а цілий город.
Like a cat on hot bricks.	Немов кішка на гарячих цеглинах.	Сидіти як на голках.
A busy bee has no time for sorrow.	Працьовитий бджілці ніколи сумувати.	Не буває нудьги, коли зайняті руки.
The mouse lordships where a cat is not.	Миша панує там, де немає kota.	Кіг з дому, а миші - в танок.
As like as two peas.	Схожі, як дві горошини.	Як дві краплі води.
There is no rose without a thorn.	Немає троянди без шипів.	Немає лиха без добра.
Dumb dogs are dangerous.	Мовчазні собаки небезпечні.	У тихому вирі чорти водяться.
You cannot judge a tree by its bark.	Не можна судити про дерево за його корою.	Зовнішність оманлива.
Barking dogs seldom bite.	Гавкаючі собаки рідко кусають.	Хто багато загрожує, той мало шкодить.

Продовження табл. 2

Британські прислів'я та приказки	Буквальний переклад	Адекватний переклад
A black hen lays a white egg.	Чорна курка несе біле яйце.	Від чорної корови та біле молоко.
A fault confessed is a half redressed.	Визнана вина наполовину відкуплена.	Повинну голову меч не січе.
The mountain has brought forth a mouse.	Гора народила мишу.	Багато шуму з нічого.
The highest tree has the greatest fall.	Найвище дерево з найсильнішим гуркотом і падає.	Хто дуже високо літає, той низько падає.
There is life in the old dog yet.	Живий ще старий пес.	Є ще порох у порохівниці.
The cat would eat fish and would not wet her feet.	Хотілося б кішці поїсти риби, але боїться замочити лапки.	І хочеться, і колеться.
All asses wag their ears.	Всі осли поводять вухами.	Не всякий розумний, хто з головою.
Burn not your house to fright the mouse away.	Не пали будинок, щоб позбутися від мишей.	Не стрілай з гармати по горобцях.
Dogs that put up many hares kill none.	Собака, яка лякає зайців, не зловить жодного	За двома зайцями поженешся - жодного не зловиш.
If the ass (donkey) bray at you, don't bray at him.	Якщо тварина реве, не реви у відповідь.	Не будь схожим на дурня.
The apples on the other side of the wall are the sweetest.	Яблука по інший бік паркану - найсолодші.	Заборонений плід солодкий.
Care (worry) killed the cat.	Турботи вбили кішку.	Не робота старить, а турбота.
Necessity is the mother of invention.	Необхідність - мати винахідливості.	Голота на вигадки хитра.
Honey is sweet, but the bee stings.	Мед солодкий, та бджілка вжалити може.	Бачить око та зуб не йме.
It is a good horse that never stumbles.	Хороший той кінь, який ніколи не спізнеться.	Кінь на чотирьох ногах, і той спотикається.
A lazy sheep thinks its wool heavy.	Ледачий вівці і власна шерсть важка здається	Ледачому коневі і хвіст у тягар.
If the sky falls, we shall catch larks.	Якщо небо впаде, ми будемо ловити жайворонків.	Якби та якби, та в роті вирости гриби, був би і не рот, а цілий город.

Цікаво, що досить часто англійські прислів'я повністю відповідають українським так, нібито вони чітко перекладені.

Способи перекладу англійських прислів'їв та приказок умовно можна класифікувати так:

1) прислів'я та приказки, які ідентично перекладаються українською мовою. Це прислів'я і приказки так званого «легкого» перекладу. До цієї категорії можна віднести такі приклади: *honesty is the best policy* – чесність – найкраща політика; *all is well that ends well* – все добре, що добре закінчується; *there is no smoke without fire* – немає диму без вогню; *custom is a second nature* – звичка – друга натура; *better late than never* – краще пізно, ніж ніколи [71, с.1649]. Але, на жаль, таких приказок та прислів'їв не так вже й багато, що і ускладнює роботу перекладача.

2) прислів'я та приказки, які частково перекладаються українською мовою. Наприклад, «*he laughs best who laugh last* – краще за всіх сміється той, хто сміється останнім / добре сміється той, хто сміється останнім; *tastes differ* – смаки різні / про смаки не сперечаються на колір і смак товариш не всяк; *too much knowledge makes the head bald* – занадто багато знань роблять голову лисою/ багато знатимеш, скоро постарієш»;

3) прислів'я та приказки, переклад яких значно відрізняється від оригіналу, але загальний зміст виразу зберігається. Можна навести такі приклади: «*Jack of all trades and master of none* – за всі справи братися, та нічого не зробити / за все береться, та не все вдається; *in for a penny, in for a pound* – назвався грибом, лізь у кошик; *if the cap fits, wear it* – на злодієві шапка горить; *second thoughts are best* – сім разів відміряй, один раз відріж; *the best is always the enemy of the good* – від добра добра не шукають» [71, с.1638].

Варто відзначити, що існує ще одна особливість перекладу англійських прислів'їв та приказок, а саме, завжди потрібно шукати український еквівалент. І для цього треба зрозуміти зміст, і часто виникають труднощі. Наприклад, здійснити переклад прислів'я «*The pot calls the kettle black*», то дослівно воно звучатиме «Горщик обзиває цей чайник чорним». Для українця ближчим буде прислів'я: «Чия б корова мукала, а твоя б помовчала», а от якщо це прислів'я перекласти знову на англійську мову, то ми отримаємо «*Anyone's cow may too, but yours should keep*

quite», тобто видно, що початковий та кінцевий варіанти цього прислів'я дуже далекі один від одного.

Перекладачеві потрібно бути досить уважним при перекладі і враховувати мовні особливості, а інакше можна потрапити в незручну ситуацію. Для того, щоб правильно перекласти прислів'я або приказку, в першу чергу, потрібно з'ясувати чи є схожий фразеологічний зворот в українській мові. Якщо такого звороту немає, то доведеться вибрати аналогічний, але з іншою основою. Слід також пам'ятати, що емоційне та стилістичне забарвлення не завжди збігаються. При виборі варіантів потрібно шукати максимально наближену лексичну однорідність. «A friend in need is a friend indeed» – «Друг в біді є справжній друг» (дослівний переклад). За лексичним складом ближче прислів'я: «Друг при потребі – справжній друг», але найпоширенішим та найбільш вживаним варіантом цього прислів'я є: «Друг пізнається в біді».

Потрібно пам'ятати, що для більшості англійських прислів'їв чи приказок можна знайти український відповідник, лише потрібно ретельно поставитись до перекладу, адже результат праці сучасного перекладача мусить бути таким, що передає не лише основний зміст твору, але й образи, реалії та характерний колорит.

Висновки до 4 розділу

Іронія це складне явище, яке має досліджуватися в межах багатьох наук: лінгвістики, філософії, літературознавства, етнографії тощо. При цьому мають враховуватися національні традиції та її естетичне «коріння». Серед мовних засобів вираження іронії актуальним для вивчення є позитивні та негативні конотації іронії-ефекту в художніх текстах.

Дослідження іронії як засобу суб'єктивного ставлення до зовнішності, характеру, способу життя людини в британських та українських приказках і

прислів'ях засвідчило наявність у них подібних та відмінних рис. Зокрема, британські приказки завдяки «англійському гумору» містять більше елементів самоіронії та легкого гумору, а в українських прислів'ях та приказках переважають жартівливі і сатиричні вислови.

Виявлені підходи до перекладу іронічних текстів, зокрема, з англійської мови на українську, засвідчили важливість не лише лінгвістичних аспектів перекладу, але й необхідність урахування культурних особливостей британського і українського народів, кожен із яких має власну специфіку. Так, у процесі перекладу англійських приказок і прислів'їв ми виявили більш м'які, більш філософські описи життя британців та їх національного характеру, то в українських пареміях була визначена перевага суто сатиричного опису життя, характеру і взаємовідносин українців. Це переконує у наявності відмінностей у структурі іронії-ефекту британського та українського лінгвокультурних просторів.

На підставі аналізу особливостей перекладу англійських прислів'їв та приказок ми виявили, що в кожній мові є свої особливості, що ґрунтуються на культурних традиціях народу, тому і переклад паремій повинен враховувати етнокультурний контекст та особливості менталітету українців та британців.

ВИСНОВКИ

Проведене вивчення феномена іронії як лінгвістичної категорії у контексті її лінгвокогнітивних та функційно-прагматичні особливостей на прикладах британських і українських прислів'їв та приказок дає змогу зробити такі висновки:

Іронія – це вживання слів у відмінному від буквального або протилежному йому значенні. Іронія не має єдиної універсальної дефініції, її межі, засоби творення іноді складно визначити поза контекстом. Однак у всіх виявах іронія передбачає розрив між тим, що стверджується буквально, й тим, що насправді мається на увазі.

Іронія разом із іншими категоріями смішного – сатирою, гумором – є рівноправною формою складного комізму. Для неї характерні такі ознаки: наявність певного протиріччя (мети – засобам, форми – змісту, дії – обставинам, причини – результату, старого – новому тощо); здатність викликати у суб'єкта певну реакцію – сміх, осуд, відразу. Специфічними ознаками іронії є суб'єктивізм, двоплановість вираження (зовнішнє ствердження, внутрішнє заперечення і кінцеве ствердження); здатність до двоспрямованості.

Вербальне вираження іронії реалізується у співіснуванні двох смислових планів – прямого експліцитного та імпліцитного, який суперечить прямому. Імпліцитний смисловий план іронії складається з таких компонентів: конотативного (експресивного, емоційного, оцінного), контекстуального (елементи інформації, які виникають завдяки контексту, фоновим знанням), імплікативного та інтенціонального.

На мовному рівні іронія не обмежується спеціальними прийомами та засобами вираження, а може створюватися стилістичними засобами всіх мовних рівнів за умови їх вживання у певних контекстах, які спричиняють смислову двозначність і, як результат, іронічний ефект.

Іронія – це один зі способів оцінювання, що допомагає виразити ставлення до певної інформації. Про іронію, як відомо, свідчить невідповідність буквального змісту конкретного висловлювання загальній ідеї тексту або ж загальноприйнятим уявленням і стереотипам. Коли ж ідеться про переклад іронічного вислову, важливо пам'ятати, що загальноприйняті уявлення і стереотипи відрізняють одну культуру від іншої; відтак, оригінальний іронічний вислів, перекладений дослівно, у новому когнітивному середовищі може втратити свій іронічний імпліцитний зміст.

Складність дослідження іронії полягає, головним чином, у тому, що вона допускає різні варіанти трактування змісту. Для успішного декодування іронічної інтенції автора необхідне знання широкого контексту, а також аналіз вербальних і невербальних засобів вираження іронії. Аналіз особливостей англійської іронії дозволяє зробити висновок, що іронія має ключове значення для англійської культури. Крім того, при використанні іронії особливого значення набуває просодичне оформлення висловлювання, оскільки саме просодія (інтонація) часто відіграє вирішальну роль у передачі імпліцитного змісту і досягненні автором своєї прагматичної мети.

Іронія – це явище різноманітне, має різні форми вияву. З цієї багатолікості пов'язана складність її визначення. Проаналізувавши існуючі погляди на іронію, можемо стверджувати, що існують різні погляди на іронію. Спектр почуттів і емоцій, які передаються іронією, дуже різноманітний і не обмежується негативною реакцією; іронія є відображенням менталітету народу і має етнокультурні особливості.

Іронія є досить ефективним інструментом, який дозволяє висловити погляди щодо особистостей чи подій, уникаючи при цьому зайвої категоричності та прямотинності.

Основними перешкодами для адекватного сприйняття іронії є: 1) недостатній загальний кругозір (тезаурус); 2) звужений підхід без урахування контексту; 3)

нерозвиненість почуття стилістичної норми; 4) упередженість тлумачення, невміння приєднатися до погляду співрозмовника; 5) відсутність почуття гумору.

Особливістю вираження іронічного смислу є наявність двох смислових планів – буквального і прихованого, а кодування та декодування іронічної інформації, внутрішнього смислу іронії здійснюється через контекст, який дозволяє правильно зрозуміти вихідну ціннісну орієнтацію суб'єкта іронії. Гіпербола – одна з найбільш поширених тактик створення іронічного ефекту, що полягає в перебільшенні властивостей об'єкта. Цей прийом характерний для українських та британських прислів'їв.

Одним із найефективніших засобів емоційного впливу на читача є іронічна інтонація. Інтонація традиційно визначається як складне поєднання висоти тону, сили звучання, темпу вимовляння, ритмічної організації, дистрибуції пауз, особливе поєднання яких і є засобом вираження іронії висловлювання.

У межах проведеного дослідження було виявлено способи актуалізації іронії. Для створення іронічного ефекту використовується широкий спектр мовних засобів. Варто наголосити на позалінгвістичних маркерах іронії, які покликані забезпечити розуміння адресатом – наприклад, іронічна інтонація.

Як засвідчив аналіз мовного матеріалу, іронія може створюватися принаймні двома типами стратегій:

- 1) лексико – семантичною, яка полягає в порушенні мовних норм;
- 2) логіко – семантичною, яка полягає в порушенні логічних норм.

Лексико-семантична стратегія створення іронічного змісту передбачає свідомий відступ від конвенційного слововживання або мовної норми, який вказує адресату висловлювання на необхідність декодувати підтекст. Ця стратегія може реалізовуватися з опорою на лексичні, граматичні та стилістичні засоби. Логіко-семантична стратегія полягає в порушенні причино-наслідкових зв'язків та типових ситуацій.

Для збереження іронії у перекладі використовується різні прийоми, зокрема антонімічний переклад, додавання різних додаткових вкраплень, які надають іронічного ефекту.

Наразі у лінгвістичній літературі не існує вичерпної деталізованої класифікації прийомів іронії. Нами з'ясовано, мовна і ситуативна форма іронії співвідносяться з мовно-лексичною та мовно-логічною стратегіями творення іронії. Також до прийомів іронії входять ситуації, антитези, парадокси, конфлікти, епітети, порівняння, перифрази, повтори, метафори, риторичні фігури, гіперболи, ампліфікації, та мовна гра.

Головним під час перекладу іронічних висловів є передача інтенції засобами мови перекладу. Завдання перекладача – зберегти прагматику іронії без додаткових коментарів та приміток, тобто знайти мовні лінгвопрагматичні відповідники у мові перекладу.

Специфіка перекладу в такому випадку полягає не тільки в збереженні оригінальної прагматичної мети, а й у адекватності відтворення національного характеру. Це вимагає від перекладача не просто вільного володіння іноземною та рідною мовами, але і творчим потенціалом та досконалими екстралінгвістичними знаннями життя спільноти, з якої та для якої він здійснює переклад, а також досконалого розуміння стилістичних особливостей художнього першотвору у поєднанні з творчою інтуїцією та добрим почуттям гумору.

У ході дослідження ми дійшли висновку, що іронія може мати як негативний, так і позитивний відтінки, у зв'язку з чим були виділені два типи іронії: іронія з негативною конотацією та іронія з позитивною конотацією. Зокрема, у репліках, що містять негативну іронію, відзначається або звуження тонального діапазону в поєднанні з контрастним – прискореним або уповільненим темпом, або розширення тонального діапазону в комбінації з уповільненою швидкістю мови. Іронія з позитивною конотацією, як правило, реалізується або за рахунок розширення

діапазону в поєднанні з підвищеною швидкістю мови та зниженою гучністю, або за допомогою звуження тонального діапазону в поєднанні з прискореним темпом.

У результаті дослідження з'ясовано, що українські та британські прислів'я та приказки мають свої специфічні риси. У британських пареміях більше таких форм як: применшення (understatement), перебільшення (overstatement), самоіронія (self-deprecation), абсурд (absurdity), нонсенс (nonsense). Українські паремії більшою мірою створюють іронічний ефект за допомоги гіперболи (перебільшення) та порівняння. Логічно, що тематично британські приказки і прислів'я передають різні моменти життя британців та їх менталітету, а в українських пареміях виявлено жартівливих інтерпретацій життя та характеру українців.

Загалом, теми для іронічних прислів'їв і приказок дозволяють стверджувати про особливості національного менталітету та національний характер. Аналіз зібраного фактичного матеріалу засвідчив, що національними рисами українців є добродушність, терплячість, гостинність, готовність допомогти одне одному, працьовитість, ледачість, совісність, патріотичність, та в англійців – раціональність, працьовитість, волелюбність, незалежність, стриманість.

У роботі виявлено наявність відмінностей у структурі іронії-ефекту британського та українського лінгвокультурних просторів, що переконує у необхідності вивчення кожного з видів іронії-ефекту окремо, що може стати напрямом подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. М. : Наука, 1979. 352 с.
2. Алексеева И. С. Введение в переводоведение. М.; Спб. : Издательство «Союз», 2004. 288 с.
3. Арутюнова И.С. Контрастивный анализ выражения иронии в Британском и Американском вариантах английского языка: в аспекте филологической фонетики: автореф. дис. ... кандидата филолог. наук: 10.02.04. 2002. 28 с.
4. Білецька О.О. Іронія як феномен культури (на прикладі британської літератури). [*Культура і мистецтво у сучасному світі*](#). 2016. Вип. 17. С. 25-34.
5. Гейко С.М. Поняття «іронії» в сучасній філософії. [*Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Гуманітарні студії*](#). 2014. Вип. 203(1). С. 46-51.
6. Гнатюк Л. Прагматичні й функційно-комунікативні особливості імплікатури іронії. *Лінгвістичні студії*: [зб. наук. праць] / Донецький нац. ун-т; [наук. ред. А. П. Загнітко]. Донецьк : ДонНУ, 2011. Вип. 23. С. 131–137.
7. Гнатюк Л. Імпліцитні чи імплікатурні приховані смисли? До проблеми імпліцитного в сучасній лінгвістиці (на фактичному матеріалі англійської, української, польської мов). *Лінгвістичні дослідження*: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2016. Вип. 43. С. 10-22.
8. Гнатюк Л. Технології міжперсонального спілкування у міжкультурній взаємодії: [монографія] / Л. Гнатюк; за ред. А.П. Загнітка. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2013. – 336 с.
9. Жайворонок В.В. Символіка імені в контексті етнокультури. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету*. Вип. 5. 2001. С. 106–115.

10. Жук Е.Е. Лингвокультурная специфика вербализации комического в языке произведений О. Генри и П.Е. Вудхауза: дис. канд. филол. наук: 10.02.19. Москва, 2016. 218 с.
11. Заваринська І.Ф. Лінгвокультурна мотивація фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах: автореф. канд. філолог. наук. Київ, 2009. 21 с.
12. Загнітко А., Гнатюк Л. Когнітивно-концептуальні та функційно-прагматичні вияви міжперсональних дискурсів у міжкультурному просторі. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 136 с.
13. Казанская Г. П. Некоторые стилистические приемы создания эффекта иронии в портретных характеристиках романа С. Ричардсона Клариса Гарлоу. *Вопросы стилистики английского языка*. М., 1980. Вып. 155. С. 47-52.
14. Калита О.М. Засоби іронії в малій прозі (кінець XX – початок XXI століття). монографія. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 238 с.
15. Карасик В.И. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж: «изд-во ВГУ», 2001. С. 72–78.
16. Карасик А.В. Лингвокультурные характеристики английского юмора: дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.04. Волгоград, 2001. 196 с.
17. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Монография. М.: Перемена, 2002. 477 с.
18. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Одеса, 2006. 328 с.
19. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. К. : Юніверс, 2003. 280 с.
20. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів, 2000. 349 с.

21. Кьеркегор С.О. О понятии иронии [Электронный ресурс] / Перевод и примечания А. Коськовой и С. Коськова / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.musa.narod.ru/kjer.htm>
22. Малюга Н.М. Ритмічна організація, римування та звукова гармонія українських паремій. *Філологічні студії*. Вип.8. 2012. С.194-201.
23. Мартыянова Е.В. Вербальная репрезентация иронии как категории комического: на материале немецкого языка : автореф. дисс. на соискание ученой. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04. Москва, 2007. 20 с.
24. Овсянко О.Л. Структурно-семантичні модифікації англомовних прислів'їв у художньому та публіцистичному дискурсах: дис.... канд. філол. наук: 10.02.04. Суми, 2017. 270 с.
25. Павлишин М. До іронії з іронією. *Іронія* / [упоряд. О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська]. Львів : Літопис. 2006. 238 с.
26. Пивоев В. М. Ирония как феномен культуры. Петрозаводск : Изд-во ПетрГУ, 2000. 106 с.
27. Походня В. Н. Языковые средства выражения иронии. К. : Наукова думка, 1989. 124 с.
28. Розин Н. П. Ирония / БСЭ. 3-е изд. М., 1970. Т. 10. 534 с.
29. Семків Р. Іронічна структура: типи іронії в художній літературі. К.: Вид. дім "КМ Академія", 2004. 135 с.
30. Тараненко О. Іронія. *Українська мова : енциклопедія* / [редкол. : В. М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. К. : «Укр. енцикл», 2000. 824 с.
31. Шабуніна Э.В. Английский юмор как лингвокультурное явление (на материале творчества П. Г. Вудхауза). *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина*. 2012. Т.1. Вып.1. С. 196- 203.

32. Шестаков В.П. Английская литература и английский национальный характер. М.: Нестор-История, 2010. 312 с.
33. Clark E. Two Pragmatic Principles in Language Use and Acquisition. *Pragmatic Development in First Language Acquisition* John Benjamins Publishing. Amsterdam. 2014. P. 105–120.
34. Eco U. Intertextual Irony and Levels of Reading. *On Literature* / Eco U ; [trans. from Italian by M. McLaughlin]. L. : Vintage Books, 2006. P. 218.
35. Fox K. Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour. London: Hodder, 2005. 426 p.
36. Glyn A. The Blood of a Britishman. London: Hutchinson Of London, 1970. 328 p.
37. Grice H. Logic and Conversation // Cole, P. And Morgan, J. *Syntax and Semantics*. New York : Academic Press, 1975. Vol. 3. P. 5-58.
38. Griffin P. Reading and Pragmatics. *Symbiosis. Linguistic Theory: What can it say about reading?* Newark: International Reading Association, 1977. P. 42-123.
39. Hatim B. Discourse and the Translator / B. Hatim, I. Mason. L. and N.Y. : Longman, 1990. P. 258.
40. Hnatiuk L. How to Do Things with Words to Achieve more Effectiveness in Communication. *Східнослов'янська філологія*. Горлівка, 2008. Вип. 14. С. 25-34.
41. Hnatiuk L. Implicit Negation in Irony in the Conditions of Interpersonal Communication. *Культура народів Причорномор'я*. Симферополь, 2009. Вып. 168. Т. 1. С. 166-168.
42. Hnatiuk L. The Functional and Pragmatic Peculiarities of the Anthropocentric Phraseological Units in Different Languages and Cultural Environments. *Studies about languages*, indexed and abstracted by SCOPUS. Kaunas University of Technology, edition 30, 2017.18-28.
43. Knox N. The Word - Irony and its Context / Knox N. – Durham (N.C.) : Duke University Press, 1961. 258 p.

44. Leech G. Principles of Pragmatics. London : Longman, 1983. 250 p.
45. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach.
46. Muecke D. C. Irony / D. C. Muecke. – L. : Methuen, 1970. – P. 321.
47. Shaozhong Liu. What is pragmatics? URL :
<https://web.archive.org/web/20090307222541/http://www.gxnu.edu.cn/Personal/szliu/definition.html> (дата звернення : 13.10.2021)
48. Shappeck M. Pragmatics : An Introduction. Linguistic Society of America. 2004. P. 183–184.
49. Skrhova V. An Analysis of English National Character with Main Focus on Social Inhibitions: Bachelor Thesis, Brno: University Brno, 2015. 49 p.
50. Sperber D. Irony and the use-mention distinction / D. Sperber, D. Wilson. *Radical Pragmatics* ; [ed. P. Cole]. N.Y. : Academic Press, 1981. P. 276.
51. Sperber D., and Wilson D. Relevance: Communication and Cognition, 2nd Edition. Oxford : Blackwell. Pub., 1995. 326 p.
52. Stackelberg J. «Translating Comical Writing» / J. Stackelberg Translation. – 1988. P. 10–14.
53. Verschueren J. : Principles of pragmatics. Cambridge. : Cambridge University Press : 2008. P. 459–470.
54. What Is Pragmatics? URL : <https://www.thoughtco.com/pragmatics-language-1691654> (дата звернення : 13.10.2021)
55. Zissos A. L'Ironia Allusiva: Lucan's Bellum Ciuile and the Argonautica of Valerius Flaccus / A. Zissos // Lucano e la tradizione dell'epica Latina. Naples : Alfredo Guida Editore, 2004. P. 21–38.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

56. Антологія афоризмів / Упор. Л.П. Олексієнко. Донецьк: «Видавництво Сталкер», 2004. 704 с.

57. Даль В. І. Толковый словарь живаго великорускаго языка Владимира Даля. Том второй. И - О. В 4-х томах. 2-е видання, виправлене і значно помножене по рукописи автора. Санкт-Петербург - М.: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1881. 814 с.
58. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
59. Літературознавчий словник-довідник. К. : Академія, 1997. 752 с.
60. Ожегов С. І. Толковый словарь русского языка. М.: Мир и Образование, Оникс, 2011. 736 с.
61. Павленков Ф. Словник іншомовних слів, які увійшли до складу російської мови. СПб. : Друкарня Ю. Н. Ерліх, 1907.
62. Палажченко П. Р. Все пізнається в порівнянні, або несистематичний словник труднощів, тонкощів і премудростей англійської мови в зіставленні з російською. М. : Валент, 1999. 256 с.
63. Северенюк В. Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан. 2014. 176 с.
64. Словник української мови в 11 т. / за ред. І.К.Білодіда. К. : Наук. думка, 1970-1980. URL : <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 13.10.2021).
65. Cambridge Dictionary of proverbs. Ed. Simpson and Specker. Cambridge University Press, 2008.
66. Cambridge Dictionary Online [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/ru/> (дата звернення: 29.08.2021)
67. Cambridge International Dictionary of Idioms / Kerry Maxwell. Cambridge University Press, 2002. 587 p.
68. Dictionary of World Literary Terms / Ed. by Shipley. New Jersey, 1960. 560 p. Longman Exams Dictionary. Pearson, 2006.

69. Join Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/> (дата звернення: 10.10.2021)
70. Literary devices. Definition and Examples of Literary Terms [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://literarydevices.net/> (дата звернення: 29.08.2021)
71. Longman Exams Dictionary. Pearson Education ESL; 1st edition (March 12, 2006) 1832 p.
72. New Webster's Dictionary and Theasaurus of the English Language. Danbury: Lexicon Publications, Inc., 1993. 1284 p.
73. Oxford Dictionary of Proverbs / edit. Judith Siefring. Oxford University Press, 2004. 340 p.

